

mdac
mental disability
advocacy center

Univerza
v Ljubljani
Fakulteta
za socialno delo

Mojca Urek in Andreja Rafaelič

Dostop do pravnega varstva otrok s težavami z duševnim zdravjem in intelektualno oviranostjo

Povzetek poročila države Slovenije

Projekt Dostop do pravnega varstva otrok s težavami z duševnim zdravjem in intelektualno oviranostjo (*Access to Justice for Children with Mental Disabilities*)¹, pri katerem je sodelovalo 10 držav, je potekal od maja 2013 do aprila 2015. Projekt je financirala Evropska komisija, Generalni direktorat za pravosodje (JUST/2011-2012/FRC/AG), koordiniral pa Center za zagovorništvo na področju duševnega zdravja in intelektualne oviranosti (*Mental Disability Advocacy Center*) na Madžarskem v tesnem sodelovanju z Univerzo v Leedsu. Projekt smo izvedli v desetih državah: Bolgariji, Republiki Češki, Madžarski, Irski, Latviji, Litvi, Romuniji, Sloveniji, Španiji in Združenem kraljestvu v sodelovanju z univerzami in nevladnimi organizacijami.

Dostop do pravnega varstva je v primerjavi z dostopom do sodišča in pravednosti širši koncept. Pomeni priznanje, da je vsakdo upravičen do varovanja, ki ga omogoča zakonodaja, in da so pravice brez pomena, v kolikor niso uveljavljene. Zagotavljanje ustrezne podpore in pomoči pri dostopu do pravnega varstva otrok s težavami z duševnim zdravjem in intelektualno oviranostjo je kompleksno vprašanje. Pravica do pravnega varstva je zapisana v Konvenciji ZN o pravicah otrok in v Konvenciji ZN o pravicah ljudi z oviranostjo. V Evropski uniji obstajajo zgledi podpore glede splošnega dostopa do pravnega varstva otrok in pravnega varstva odraslih s težavami z duševnim zdravjem in intelektualno oviranostjo, ni pa sistematičnih podpornih sistemov za otroke s težavami z duševnim zdravjem in intelektualno oviranostjo.

Obseg projekta zadeva dostop do pravnega varstva otrok s težavami z duševnim zdravjem in intelektualno oviranostjo v nepravdnih in pravnih postopkih, kjer se sklepajo odločitve, *kje naj se otroci izobražujejo* (upravno področje), *kje in s kom naj živijo* (civilno področje) in v *kazenskih postopkih*, v katerih so bodisi žrtve in priče bodisi domnevni storilci.

---

¹ V raziskavi smo obravnavali otroke in mladostnike do dopolnjenega 18 leta starosti, ki imajo kategorizirano intelektualno, kognitivno in/ali psihosocialno oviranost (tudi otroke s težavami z duševnim zdravjem, z dolgotrajnimi psihosocialnimi problemi, vključno z otroki z avtizmom, motnjami pozornosti, Aspergerjevimi sindromom, pridobljenimi možganskimi poškodbami).

Izhodišče projekta je, da bi morali otroke z intelektualnimi ovirami in duševnimi stiskami še posebej podpreti in spodbujati k samoodločanju in sodelovanju pri odločitvah, ki jih zadevajo. Brez učinkovitega dostopa do pravnega varstva bodo ti otroci prikrajšani za vse tiste priložnosti, pri katerih bi se lahko pritožili zaradi nepravilnega ravnanja in nezadostne udeležnosti v postopkih, ki določajo, kako in kje bodo živeli in se učili. Poleg tega pa neustrezen dostop do pravnega varstva pomeni tudi, da bodo številni otroci izkusili sodne postopke kot vir strahu, izključevanja in travmatičnih doživetij.

Primarni cilj projekta je bil oceniti stanje na tem področju v sodelujočih evropskih državah, zabeležiti primere dobre prakse in opozoriti na vrzeli, sekundarni cilj pa izvesti nekatere zagovorniške akcije, ki bi opozorile na položaj, v katerem se znajdejo otroci s težavami z duševnih zdravjem in intelektualnimi ovirami. Podatke smo pridobili s postopnim študijem literature in pravnih virov v prvi in drugi fazi projekta in s terenskim raziskovanjem, ki je potekalo med februarjem in aprilom 2014, v tretji fazi projekta.²

Slovenija

Splošne ugotovitve

Slovenija je otrokove pravice vzela resno in naredila kar nekaj korakov k otroku prijaznem pravosodju. Zadeve se je lotila tako praktično kot na ravni zakonodaje. Sodstvo se je otrokom približalo z izdajo treh knjižic, v katerih so v preprostem jeziku opisani postopki in možne vloge otrok pred sodišči.³ Uveljavili smo otroku prijazne sobe in varne sobe⁴, ki jih uporabljajo v različnih postopkih, ne samo, ko so otroci

---

² V okviru terenskega dela raziskave smo opravili 15 intervjujev in dve fokusni skupini. V raziskavo je bilo skupaj vključenih 27 sogovornikov, med njimi trije otroci z intelektualno oviranostjo, dve materi, predstavnik uporabnikov in strokovna vodja na društvu Sonček, strokovnjakinje in strokovnjaki na področju družinskega sodstva, mladinskega kazenskega sodstva, policije-kriminalistične službe, šolstva, Zavoda za šolstvo, CSD, CUDV Draga, zagovornici pravic otrok in varuhinja človekovih pravic.

³ Knjižice so pripravili za otroke različnih starostnih skupin (od 5 do 8 let in od 9 do 13 let) in so nastale na podlagi izkušenj, ki jih imajo sodniki pri delu. Knjižice niso namenjene le otrokom, temveč tudi sodnikom, da bi se lažje približali otrokovemu svetu. Vrhovno sodišče republike Slovenije: *Jan gre na sodišče; Jana gre na sodišče/ Ko moraš na sodišče kot priča*, Ljubljana, 2010. Dostopno na: <http://www.sodisce.si/znanje/publikacije/> (zadnji dostop: 23.3.2015).

⁴ Obstajata dva termina, dva tipa otrokom prilagojenih prostorov: t.i. varna soba in otrokom prijazna soba. Prva je namenjena stikom staršev z otroki pod nadzorom, druga pa pogovorom kriminalistov z otroki in zaslišanjem v sodnih postopkih. Naši sogovorniki so v pogovorih večkrat zamenjevali oba pojma. Dejansko pa gre večkrat za uporabo istih prostorov, če so te na centru za socialno delo, vendar za drugačne namene (Intervju z višjim kriminalističnim inšpektorjem, Ministrstvo za notranje zadeve, Generalna policijska uprava, 13.3.2014). Prva otroku prijazna soba, ki jo je podprlo Ministrstvo za pravosodje je začela delovati leta 2011, finančno pa jo je podprla Evropska unija. Doslej smo vzpostavili 11 otroku prijaznih sob po Sloveniji (intervju Ministrstvo RS za pravosodje, 13.3.2014).

vpeti v sodne postopke, ampak tudi pri drugih postopkih odločanja o njihovem življenju na centrih za socialno delo. Te sobe uporabljajo različni strokovnjaki in institucije – policija, sodišča, centri za socialno delo – pri pogovorih z otroki. V njih naj bi se otroci počutili prijetneje in varneje. Izkušnje kažejo, da so pogovori z otroki v teh sobah učinkovitejši in manj stresni. Tudi strokovnjaki so se jih hitro naučili uporabljati.

Vprašanje in izziv, s katerima se soočajo strokovnjaki in institucije pri uporabi prijaznih sob, pa je, kako jih uporabiti, ko se morajo v različnih sodnih in izvensodnih postopkih pogovarjati z otroki s težavami z duševnim zdravjem in intelektualno oviranostjo. Tako policija kot sodišča se večinoma zanašajo na druge strokovnjake, ki so posebej usposobljeni za delo s to skupino otrok, se pravi večinoma na psihologe in defektologe-specialne pedagoge. Sami sebe ne vidijo kot dovolj kompetentne za pogovore s temi otroki. Zavedajo se tudi, da jih njihovi študijski programi in programi dodatnega usposabljanja ne pripravijo za delo z otroki s težavami z duševnim zdravjem in intelektualno oviranostjo.

Na ravni zakonodaje bi Slovenija naredila velik korak k zagotavljanju otrokovih pravic, če bi let 2012 sprejela na referendumu zavrnen Družinski zakonik. Ta je namreč predvideval številne rešitve, ki bi različne postopke naredile otroku prijaznejše, predvsem pa bi ta zakon uveljavil načelo otrokove koristi v vseh postopkih na centrih za socialno delo, načelo najmilejšega ukrepa pri odločanju o tem, kje bo otrok živel, okrepil otrokov glas in pomen njegovega upoštevanja, uvedel zagovorništvo otrok kot zakonsko pravico in nadomestil skrbništvo s podporo pri odločanju. Kljub temu, da zakonik ne bi posebej omenjal otrok s težavami z duševnim zdravjem in intelektualno oviranostjo, bi bil to velik korak k spoštovanju pravic tudi teh otrok.

Slovenski kazenski sistem za mladoletnike tradicionalno daje prednost vzgoji oziroma prevzgoji pred kaznovanjem. Ravno tako pravosodni sistem pozna mehanizme zaščite otroka kot žrtve ali priče v sodnih postopkih. Težje pa rečemo, da postopki in praksa, ki se je vzpostavila, ščiti otroke s težavami z duševnim zdravjem in intelektualno oviranostjo. Izkušnja starša otroka z intelektualnimi ovirami je drugačna: *“Moja izkušnja s kazenskimi postopki je slaba. Takoj začnejo otroka zasliševati in ni nobene razlike pri otrocih s posebnimi potrebami. Kot mati moraš biti ves čas prisotna in opominjati policista, da govori z nekom z oviranostjo. Nimajo nobenega znanja, sam jih moraš učiti. Enako je na sodišču. Kot starš si prisiljen prevzeti vlogo mediatorja med otrokom in organom, ki obravnava kaznivo dejanje.”*⁵

Kljub temu, da zakonodaja ne ureja posebnih postopkov, organizacij ali struktur, kamor bi se otroci lahko obrnili po pomoč brez navzočnosti staršev, v Sloveniji obstajajo različne organizacije, ki nudijo takšno pomoč. Zdi se, da je najbolj dostopno

---

⁵ Fokusna skupina na Sončku – Zvezi društev za cerebralno paralizo Slovenije (vodja institucionalnega varstva pri zvezi, predsednica strokovnega sveta in mama otroka s cerebralno paralizo in lažjo intelektualno oviranostjo ter predstavnik uporabnikov in član izvršnega sveta), 10.3.2014.

ravno zagovorništvo otrok, ki je projekt, ki ga izvaja varuhinja človekovih pravic. Poleg tega so otrokom na voljo tudi razni anonimni telefoni, nevladne organizacije, pa tudi varuh enakih možnosti. V raziskavi nismo izvedeli, koliko se otroci teh oblik pomoči poslužujejo, vendar smo ugotovili, da nasplošno težko pridejo do informacij o dostopu do teh oblik pomoči. Še težje pa so te storitve dostopne otrokom z oviranostjo. Po eni strani predvsem zato, ker način informiranja ni prilagojen otrokom z intelektualnimi ovirami, po drugi strani pa tudi zato, ker različne organizacije in delavci niso usposobljeni za delo z njimi.

Naslednja ovira s katero se srečujejo otroci z intelektualnimi ovirami je samoumevnost skrbništva oziroma podaljšanje roditeljske pravice po dopolnjenem osemnajstem letu starosti. Za otroke z intelektualno oviranostjo je pravzaprav samodejno, da se njihovim staršem podaljša roditeljska pravica. Težava je le v tem, da ostanejo ti ljudje večni otroci in nimajo možnosti odločati o svojem življenju, saj o njih odločajo njihovi starši. S tem izgubijo pravico odločati o tem, kje bodo živeli, s kom bodo živeli in kako bodo živeli. Skrbništvo in podaljšano roditeljsko pravico bi lahko nadomestili s skupnim odločanjem ali podporo pri odločanju. Ta ljudem omogoča, da kljub temu težjemu sprejemanju odločitev zase, še vedno ohranijo suverenost in uveljavljajo lastno voljo.

V vseh postopkih v katerih se otroci znajdejo, prevladuje ideologija strokovnjakov, da je treba otroke s težavami z duševnim zdravjem in intelektualno oviranostjo predvsem zaščititi, pogosto tudi pred starši. Pri tem pa pozabimo na pravice otrok do samoodločanja in upoštevanja njihovega glasu. Predvsem skrbimo za to, da postavimo otroka v varno in strukturirano okolje. Pogosto strokovnjaki vidijo institucije za dolgotrajno bivanje kot edino možno rešitev, pri tem pa pozabijo na tveganja in nevarnosti, ki jih le te prinašajo.

Če povzamemo, lahko rečemo, da so otroci s težavami z duševnim zdravjem in intelektualno oviranostjo v zakonodaji in praksi posebna skupina, ki jim je potrebno zagotoviti pomoč in podporo pri odločanju in sodelovanju v različnih postopkih odločanja o njihovem življenju. Načeloma jih zakonodaja obravnava kot vse ostale otroke, v praksi pa smo običajno pretirano zaščitniški do njih. Dva nacionalna programa sicer govorita o otrocih s posebnimi potrebami kot posebni skupini, ki ji je potrebno nameniti posebno pozornost. To sta Program za otroke in mladino 2006 – 2016 in Akcijski program za invalide 2007 – 2013. Programa govorita o zgodnji obravnavi otrok s posebnimi potrebami, o sistemskem pristopu k otrokom, o individualni obravnavi, o boljšem sistemu usmerjanja otrok s posebnimi potrebami v šolstvu, prilagajanju šolskega gradiva. Vse te usmeritve nacionalnih programov pa po izkušnjah staršev ostajajo zgolj črke na papirju, situacije, v katerih se znajdejo otroci s težavami z duševnim zdravjem in intelektualno oviranostjo, pa ostajajo enake. Vse prepogosto ostaja breme na ramenih njihovih staršev, prepogosto so nameščeni v institucije in prepogosto so se prisiljeni šolati v segregiranih šolskih sistemih.

I. Civilni postopki

Kje bo otrok živel?

V prvem delu smo pod drobnogled vzeli sodne in izvensodne civilne postopke, ki zadevajo odločitve, s kom in kje bo otrok živel (vključno s situacijami, kot so razveze, posvojitve in postopki, ki se končajo z namestitvijo v rejništvu ali v institucionalnem varstvu).

Sodelovanje v postopkih

Če ima otrok 15 let ali več, ga je treba obvestiti o poteku postopkov in o tem, da ima pravico sodelovati kot stranka v postopku. Sicer pa je pravica do sodelovanja in zaslišanja otrok mlajših od 15 let tesno povezana z razvojnimi sposobnostmi otroka. Zdi se, da imajo otroci to pravico takrat, ko usposobljen organ oceni, da je otrok sposoben razumeti pomen postopka, v katerem je udeležen. V civilnih postopkih sodišče upošteva mnenje otroka, če je otrok takšno mnenje izrazil. Razvojne sposobnosti so tudi načelo, ki mu sledijo civilna sodišča pri odločanju o skrbništvu v primerih, ko se starša razvežeta. Nobeden od teh postopkov pa ne določa starosti otroka ali drugih določujočih znakov otrokove sposobnosti razumevanja postopka, temveč je to prepuščeno usposobljenim organom, ki morajo upoštevati specifičen položaj vsakega posameznega otroka. Vse kaže, da je na tem področju še dovolj možnosti za izboljšave.⁶

Glede na to, da sodniki niso usposobljeni za ocenjevanje, ali so otroci sposobni razumeti pomen in pravne posledice svojih dejanj, v takšnih primerih prosijo za oceno centra za socialno delo.⁷ To pa ni v skladu z Zakonom o pravnem postopku (po tem zakonu bi morali sodniki sami intervjuvati otroka in oceniti, ali je sposoben sodelovati ali ne), toda zaradi pomanjkanja posebnega znanj med sodniki, je to postala običajna praksa. Varuhinja človekovih pravic je tako prakso večkrat kritizirala.⁸

Socialni delavec, delavka na centru za socialno delo oceni otroka in če ugotovi, da je otrok sposoben razumeti postopek, otroka obvesti o njegovi pravici, da izrazi mnenje. Otrok se nato lahko odloči, da bo svoje mnenje izrazil ali pa ne, saj je to njegova pravica in ne obveznost. Svoje mnenje lahko izrazi socialnemu delavcu ali delavki na

---

⁶ Kogovšek Šalamon, Neža (2013), *Country report on Slovenia for the study on member states' policies for children with disabilities : study*. Brussels: European Parliament, Policy Department C - Citizens' Rights and Constitutional Affairs, 2013. Dostopno na: <http://www.europarl.europa.eu/committees/en/libe/studiesdownload.html?languageDocument=EN&file=95134> (10.4.2014).

⁷ Mateja Končina Peternel (2006), Ali so po sedanji pravni ureditvi koristi otroka v civilnih postopkih dovolj zavarovane?: Izhodišča za razpravo. V: *Zagovornik-glas otroka*. Ljubljana: Varuh človekovih pravic RS.

⁸ Varuhinja za človekove pravice je poudarila, da za sodnike ni sprejemljivo, da bi svoje delo popolnoma prenesli na socialne delavce in delavke in centre za socialno delo. Dostopno na: <http://www.varuh-rs.si/publikacije-gradiva-izjave/govori-referati-in-clanki/novice/detajl/otrok-predsodiscem/?cHash=052010920bc782f201ee32392fa8abc4> (15.11.2013).

centru za socialno delo ali pa sodniku na sodišču, vendar vedno v okviru neformalnega pogovora (nikoli med zaslišanjem pred sodiščem, kjer so navzoči tudi starši). Takšnemu pogovoru lahko prisostvuje oseba, ki ji otrok zaupa, in mu lahko pomaga izraziti mnenje. Takšno osebo mora otrok izbrati neodvisno (to ne more biti eden od staršev ali oseba, ki bi jo izbrali starši). Običajno je to socialni delavec ali delavka, pa tudi učitelj ali učiteljica ali kak drug sorodnik. Otroku lahko dobi tudi zagovornika pravic otrok. V zapletenejših primerih pa pokličejo strokovnjake (psihiatre ali psihologe), da z otrokom opravijo intervju.

Družinska sodnica⁹, ki smo jo intervjuvali, je glede sodelovanja otrok pojasnila, da če je otrok star 15 let ali več, ga je potrebno že obvestiti o poteku postopka, saj ima pravico nastopati kot stranka v postopku. Otroci, ki so zelo ovirani po njenih izkušnjah niti ne pridejo do sodišča, zato z njimi nimajo neposrednega stika. Če ugotovijo, da gre za otroka, ki sam ne zmore izraziti svojih interesov iz takšnih ali drugačnih razlogov, potem je njihova naloga, da mu po zakonu dodelijo začasnega skrbnika ali skrbnika za posebne primere, vendar le v primeru, ko imata starša nasprotujoče si interese ali pa je njuna odločitev v škodo otroka. V tem primeru se obrnejo na Center za socialno delo in prosijo za določitev začasnega skrbnika, ki ni nujno pravnik. Običajno postavijo nekoga, ki mu otrok zaupa, recimo člana širše družine, lahko je pa to tudi socialna delavka centra ali zagovornik otrokovih pravic pri Varuhu ali celo odvetnik po uradni dolžnosti. Tu je na voljo več možnih profilov strokovnjakov, njihova naloga pa je, da varujejo in zastopajo interese otroka. Takih primerov pa v splošnem nimajo veliko.

Osebne izkušnje staršev otrok s težavami z duševnim zdravjem in intelektualno oviranostjo (vse intervjuvanke so bile matere) *pri razvezi* pa kažejo, da - vsaj v njihovih primerih - institucije od otrok niso pričakovale, da bi sodelovali v postopku. Ena od intervjuvank, mati otroka z intelektualno oviranostjo, ki potrebuje kontinuirano nego in skrb, je opisala svojo družinsko situacijo: *“Že nekaj časa pred ločitvijo, sva z možem živela ločeno. Mož se je odselil, najin sin pa je ostal z mano. Nisva se prepirala glede vprašanja, s kom bo odslej živel najin sin. Sina nisem niti poskusila vključiti v te postopke, ker preprosto nisem imela časa, saj sem ves svoj čas posvečala njegovi negi. Na sodišču je vse potekalo avtomatično, nihče ni vprašal za otrokovo mnenje. Z možem sva se oba strinjala, da bo sin živel pri meni, saj sem mu lahko nudila ves čas in vso potrebno nego...”*¹⁰

Po izkušnjah družinske sodnice, skrb za otroke, ki potrebujejo več kontinuirane podpore, večinoma prevzemajo matere. Sporov glede tega, komu naj bo otrok zaupan v vzgojo in varstvo v teh družinah, skorajda ni, saj si večinoma drugi starš za to ne prizadeva.

---

⁹ Intervju z okrožno sodnico, vodjo Oddelka za družinsko sodstvo Okrožnega sodišča v Ljubljani, 31.3.2014.

¹⁰ Intervju z materjo otroka z intelektualnimi ovirami, 21.3.2014.

Družinska sodnica se je spomnila dveh primerov otrok z avtizmom, vendar se je lahko z obema povsem dobro pogovorila, saj sta ji povedala, kje bi živela. Izvedenca pa postavi sodišče samo v primerih, ko je komunikacija z otrokom zelo otežena, pa tudi v primerih, ko sta se starša že sama dogovorila v korist otroka, vendar obstaja dvom, ali sta sprejela kakšno odločitev, ki ni v otrokovo korist. Sogovorniki v Dragi so opozorili, da se je sodišče v postopkih razveze večkrat obrnilo na institucijo, da bi oni podali mnenje, kateri starš bi bil primernejši za to, da se mu zaupa otroka v vzgojo in varstvo, koga ima otrok raje. To se jim ne zdi dobro, saj o tem ne morejo presojati, lahko povedo le, na primer, kdo otroka pogosteje obiskuje.¹¹

Mama otroka s cerebralno paralizo¹² poroča, da so imeli v skupini staršev kar nekaj primerov razvez. Problem vidi v tem, da so ti postopki daljši, ko gre za otroke z intelektualno oviranostjo, ker se v postopek pogosto vključi izvedence, ki poskušajo ugotoviti, kako otrok razmišlja, kakšno je njegovo mnenje glede pomembnih odločitev. Ti postopki se prav zato znajo zavleči. Potrebno bi jih bilo prednostno obravnavati.

Ko govorimo o *postopkih rejništva ali skrbništva*, vidimo, da v formalnem smislu ni nobene dolžnosti, da se v postopek sprejemanja odločitev vključi otroka (mlajšega od 15 let, starejši so že stranka v postopku). Strokovni standardi tako ravnanje sicer narekujejo, vendar ta pravica ni zagotovljena. Pred približno desetimi leti so bile zelo dobrodošla inovacija individualnih projektnih skupin¹³, ki zagotavljajo, da glas otroka in njegove primarne družine ne bi bil preslišán, kar je bila sicer boleča izkušnja mnogih otrok v preteklosti. Strokovni standardi in sodobni koncepti socialnega dela z družinami in otroki so glede krepitve moči in otrokovega glasu sicer visoko zastavljeni, vendar je izvajanje in kakovostno delo še vedno odvisno od posameznih socialnih delavcev in delavk v centrih za socialno delo. Sklepamo, da so otroci s težavami z duševnim zdravjem in intelektualno oviranostjo "tiha skupina" med rejniškimi otroki in da otrokovo sodelovanje v primerjavi z drugimi otroki spodbujano v manjši meri.

Sodišče *namešča otroke v zavod* samo v okviru postopka za dodelitev otroka v varstvo in vzgojo, sicer pa je to naloga centra za socialno delo v drugih postopkih. Če starša nista sposobna zagotavljati varstva in vzgoje, mora torej sodišče poskrbeti za nekoga tretjega: to je lahko tretja oseba ali institucija. Postopek je podoben kot pri

---

¹¹ Fokusna skupina na Centru za usposabljanje, delo in varstvo Draga (socialni delavec, psiholog, tri vodje stanovanjskih enot, medicinska sestra in defektolog), 21.3.2014.

¹² Fokusna skupina na Sončku – Zvezi društev za cerebralno paralizo Slovenije (vodja institucionalnega varstva pri zvezi, predsednica strokovnega sveta in mama otroka s cerebralno paralizo in lažjo intelektualno oviranostjo ter predstavnik uporabnikov in član izvršnega sveta), 10.3.2014.

¹³ Ko je otrok nameščen v rejniško družino, se v okviru centra za socialno delo oblikuje *individualna projektna skupina*, ki jo sestavljajo socialna delavka ali delavec iz otrokovega centra za socialno delo, socialna delavka ali delavec s centra za socialno delo, ki obravnava rejniško družino, rejnik ali rejnica, otrokova družina in otrok (Zakon o izvajanju rejniške dejavnosti. Uradni list RS, št. 110/02, 56/06 – odl. US, 114/06 – ZUTPG, 96/12 – ZPIZ-2 in 109/12 (35.-37.člen)

razvezi, naloga sodišča je določiti, komu bo otrok zaupan v varstvo in vzgojo. Le da v tem primeru sodnica v praksi poskuša vedno pridobiti mnenje otroka, ki je mlajši od 15 let, bodisi sama ali, še pogosteje, preko začasnega skrbnika. Otroka o njegovih pravicah v postopkih seznaniti Center za socialno delo.

Zagovorništvo

Socialna delavka na centru za socialno delo ocenjuje, da so zagovorniki otrokovih pravic res veliko pripomogli k temu, da se želja in interes otroka bolje izrazita. Center za socialno delo napiše poročilo o svetovalnem razgovoru in mnenje, pri kom naj bi otrok živel. Zadnje 4-5 let vedno postavijo zagovornika otrokovih pravic, ko gre za neke posebnosti pri otroku (vedenjske ali čustvene težave, kak drug hendikep), ki otroku pomaga izraziti njegovo mnenje, to pa uporabijo na sodišču ali pred drugimi organi. To socialna delavka ocenjuje kot dobro in upa, da bo sprejet Družinski zakonik, ki bi to možnost zagotovil še več otrokom.¹⁴ Tudi zagovornica otrokovih pravic pove, da otroci potrebujejo zagovornika v družinah, kjer se starši ne strinjajo glede različnih vprašanj pri vzgoji otroka, še zlasti pri razvezah: *“Otroci so ponavadi ob razvezi zelo prizadeti. Na sodišču, ko se starša kregata in pogovarjata o otroku, »kot da je kufer« (kam, kje, kako, pa saj sem ti ga dal, pa saj sem ti ga prinesla itd.), je delo zagovornika, da otroku pomaga in izve, kaj si želi. Treba si je vzeti čas in se z njim na primer igrati. Sama sem ponavadi kar prepričana v to, kar potem povem na sodišču”*.¹⁵

Zagovornica se je spomnila primera zagovorništva za otroka, ki je uradno imel težave avtističnega spektra. Njej se je zdel samo zelo nemiren, a drugače zelo pameten. *“Živel je pri mami. Mama je onemogočala stike z očetom in ga sredi postopka obtožila spolne zlorabe. Postopki so stekli. Otrok je pljuval po očetu, vse mu je zmetal v glavo, ni komuniciral, nadiral je socialne delavke itd. Nekega dne, po pogovorih, pa je zagovornici povedal, da se je vse zlagal. Na koncu se je dobro razrešilo, prav zaradi zagovornice. Posrečilo se ji je, da jo je otrok sprejel, rekel ji je, da je podobna eni njegovi »malo utrgani teti«. Ko je bilo potrebno napisati izjavo, je rekel, da bi raje živel pri mami in da želi, da zagovornica to zapiše, želel pa si je tudi preživeti več časa z očetom. Ta otrok si je zelo oddahnil, ko je bilo vsega konec.”*

Evalvacijsko poročilo o delu zagovornikov za pravice otrok med leti 2007 in 2011 izrecno ne navaja, ali so otroci, ki so prejeli storitve zagovornika, imeli težave z duševnim zdravjem in intelektualno oviranost ali ne (njihovo število ni vidno v skupnem številu primerov¹⁶). Opažamo pa, da v 5 od 8 primerov zagovorništva, ki so opisani v kvalitativnem delu poročila, vključuje otroke »s posebnimi potrebami«, otroke z epilepsijo ali “motnjami v čustvovanju” in “težavami z duševnim zdravjem”

---

¹⁴ Intervju s socialno delavko oddelka za zaščito otrok in mladostnikov Centra za socialno delo, 10.3.2014.

¹⁵ Intervju z zagovornico pravic otrok in pooblaščenko za otroke žrtve nasilja (po 65. členu Zakona o kazenskih postopkih), 28.3.2014.

¹⁶ Med leti 2007 in 2012 je 237 otrok dobilo zagovornika, število pa se je z leti povečevalo.

itd.¹⁷ Iz pogovorov z zagovorniki pa vemo, da otroci s težavami z duševnim zdravjem in intelektualno oviranostjo trenutno niso širše vključeni v njihovo zagovorniško prakso, vendar ocenjujejo, da takšno stanje ni sprejemljivo in si želijo storiti več, da bi tudi te otroke vključili.

Vprašanje je, koliko pri sprejemanju odločitev upoštevajo izražene preference otroka.

Po mnenju profesorice na Pravni fakulteti bi pomembno splošno načelo in naravnost morala biti naslednja: *“Otrokovo mnenje je nedvoumno pomembno. Otrok, tudi z intelektualnimi ovirami, je subjekt s svojim pogledom na stvar. Rabite njegov pristanek, če naj bo zadovoljen.”*¹⁸

Po pripovedi družinske sodnice poskušajo v praksi načeloma upoštevati otrokove preference glede namestitve. Če pa je želja otroka v nasprotju z njegovo koristjo, to ni mogoče. Takšni primeri so zanj najtežji. Dogaja se, da ima mnenje otroka, ki si nekaj želi, na drugi strani pa mnenje izvedenca, ki trdi nasprotno. Sodišče pa mora odločiti v otrokovo korist. Če ima otrok vsaj 13 ali 14 let, običajno ne morejo prezreti njegove volje, »ne glede na to, ali ima kakšne intelektualne primanjkljaje ali duševne težave«. *“Če je njegova želja taka, kot je, če to izrazi z močno voljo, s prepričanostjo, tega ne moremo prezreti”*. Pogosto je mnenje otroka močnejše tudi od mnenja izvedenca, ker je otrok v nekem smislu že tako velik in ga težko prisiliš v nekaj, česar ne želi. Sodnica je bila večkrat v hudi stiski in je imela resne dileme, kako odločiti, upoštevala je, denimo, mnenje otroka, na koncu pa so zato nastale težave.

Socialna delavka poroča, da praviloma upoštevajo otrokove preference, ko njegove želje in koristi sovpadajo. Na primer, če otrok reče »jaz pa ne bi šel v neko namestitev«, socialna delavka pa vidi, da so doma razmere glede na otrokove potrebe neprimerne, potem si je treba za otroka vzeti veliko več časa, da se mu pojasni, zakaj je zanj koristno, ga peljati na ogled, mu primerno razložiti. Pogosto nastane škoda, ker bi se bilo potrebno z otroki, ki imajo intelektualno oviranost, drugače pogovarjati. *“Traja, preden vzpostaviš delovni odnos, da ti zaupa, da te sliši, o čemu govoriš. Navajeni so, da jih ne upoštevamo, niso navajeni izbirati, se odločati o sebi”*. Vodja programa institucionalnega varstva na društvu Sonček¹⁹ opozori še na en problem: *“Če nimaš izkušnje, kaj pomeni odločanje, se je tudi zelo težko odločiti. Mislim, da je pri otrocih s posebnimi potrebami problem že to, da sploh nimajo izkušnje odločanja. Vedno imaš dve možnosti, ali boš jedel ali pa ne boš jedel, ali boš pil kakav ali mleko, preprosto se je treba naučiti izbirati in odločati.”*²⁰

¹⁷ Mag. Martina Jenkole (2013), Posebno poročilo Varuha človekovih pravic RS, Zagovornik – glas otroka (Pilotski projekt 2007–2012). Ljubljana: Varuh človekovih pravic RS.

¹⁸ Intervju z nekdanjo profesorico kazenska prava na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani, zdaj zaslužno profesorico in predsednico društva Downov sindrom Slovenija, 5.3.2014.

¹⁹ Fokusna skupina na Sončku – Zvezi društev za cerebralno paralizirane Slovenije, 10.3.2014.

²⁰ Intervju s socialno delavko oddelka za zaščito otrok in mladostnikov Centra za socialno delo, 10.3.2014.

Tudi pri otrocih, ki gredo v zavod, socialna delavka poskusi pridobiti njihov pristanek. Z otrokom se toliko časa osebno pogovarja, da prideta do soglasja. *“Če je otrok bolan, bo vseeno vključen, pri otrocih, ki imajo nižje sposobnosti ali hude stiske, pa se zdi, da včasih pozabimo na to, da so to otroci, ki bi jih morali kaj vprašati”*, še pravi. *“Ostale otroke še vprašamo, te pa čisto premalokrat, ker si rečemo, saj ne razumejo,... to ni prav”*. Prevečkrat se jim zgodi, da si rečejo »aha, ta ima motnjo« in govorijo s starši, namesto z otrokom. *Na primer, otrok sedi eno uro na stolu in ti govoriš s starši, kot da ga ni zraven. Ali pa celo hočemo vzpostaviti odnos z otrokom in ugotoviti, kakšne želje ima ali o čem razmišlja, pa se starši odzovejo in intervenirajo v pogovor na način kot “ne govori neumnosti, bom jaz povedal”*. Tu bi morala socialna delavka intervenirati in otroku zagotoviti prostor, da pove, vendar se to ne zgodi vselej.

Praks sodelovanja v postopkih ni mogoče vselej enoznačno presojati, saj se pojavljajo tudi v zelo kontradiktornih kontekstih. Socialna delavka nam je naslednjo zgodbo povedala kot primer dobre prakse sodelovanja nekega fantka pri odločitvah: *“Osemletnik je imel težave pri učenju, v šoli so najprej sumili, da gre za avtizem, pa preiskave tega niso potrdile. Imel je dodatno strokovno pomoč zaradi težav pri koncentraciji in zaradi nemirnosti. Potem so sumili, da ima hiperkinetični sindrom, ker težko navezuje očesni kontakt. S strani Zavoda za šolstvo mu je bila izdana odločba za dodatno strokovno pomoč (tri ure na teden individualnega dela), vendar to ni bilo dovolj. Najprej so ga prešolali v drugo osnovno šolo, kjer so se zaposleni zelo angažirali in naredili individualni načrt. Vendar so bila poročila čedalje slabša. Pritiskali so na mamo, naj nekaj naredi, saj otrok ne zna brati in ne pozna malih črk. Mama enostavno ni več vedela, kaj lahko še naredi, zato je vložila vlogo na CSD za namestitve v mladinski dom. V postopku namestitve je tako prišla socialna delavka v stik s fantkom. Šla si je z njim ogledati dom, se pogovarjala, kaj to zanj pomeni in ji je po njeni oceni uspelo vzpostaviti zaupen odnos. Ko ga je vprašala, kako gleda na to, da bo živel v domu, ji je osemletnik zelo zrelo povedal, da ima v šoli težave in da rabi pomoč, da bi bil najraje pri mami, da pa razume, da mu mami ne more pomagati, ker cele dneve dela.”*

Tudi če dvomimo o končnem izidu tega primera – otrok, ki bi potreboval podporo pri učenju je na koncu pristal v mladinskem domu – se je socialna delavka vsaj pogovarjala z njim in mu omogočila, da je izrazil svoje mnenje, prav tako je ostala v dialogu z njim ves čas postopka namestitve.

To je bil tudi sicer značilen vzorec odgovorov v raziskavi. Ko smo sogovornike povprašali o izkušnjah in primerih, ko je pravni sistem učinkovito zaščitil otroka, so nam večinoma pripovedovali o izkušnjah, ko so otroci pristali v posebnem šolstvu ali v instituciji. Čeprav smo razumeli, da je bilo zelo dragoceno, da so vzpostavili sodelovanje z otrokom in ga včasih tudi zaščitili pred nasiljem in slabimi razmerami, smo opazili, da so bili nekritični do institucionalnih rešitev.

Dostopnost do pravne varnosti ocenjujemo tudi po tem, v kolikšni meri so otroci obveščeni o svoji pravici do sodelovanja in ugovora proti odločitvam glede njihove namestitve.

Sodnica je menila, da so otroci s težavami z duševnim zdravjem in intelektualno oviranostjo obveščeni o svoji pravici do sodelovanja v civilnih postopkih (pravzaprav je rekla "upam, da ja"). Starejši od 15 let so že lahko stranke v postopku in so obveščeni, bodisi s strani sodišča bodisi centra za socialno delo. Mlajše od 15 let pa načeloma obvestijo o njihovih pravicah na centru za socialno delo. Običajno vedno pridobijo mnenje otroka, čeprav ne nujno s strani sodišča. Center za socialno delo običajno v svojem mnenju poroča, na primer, "otroka smo seznanili, pripeljal ga je ta starš (ali oba starša), otrok je povedal, da želi tako".²¹

Izkušnja socialne delavke pa je prav nasprotna, meni, da so otroci slabo seznanjeni s pravicami: "Če jim mi ne povemo ali pa jim ne povedo starši, niso seznanjeni in ne vedo nič". Tudi 15-letniki ne vedo, da imajo pravico najeti odvetnika in sodelovati v postopku. Včasih celo starši ne vedo, da lahko tudi otrok poda svoje mnenje, nekateri starši celo ne dovolijo, da bi otrok izrazil svoje mnenje. Zakon predvideva, da otrok, ki se je sposoben izraziti, lahko poda svoje mnenje, ampak socialna delavka je prepričana, "da tega pri nas ne delamo ... in ni prav, morali bi." Običajno je socialna delavka tista, ki presodi, ali lahko otrok poda mnenje, zato je odvisno od nje, kakšen pristop bo ubrala. Omenjena socialna delavka vse otroke povabi k sodelovanju, ker si ne predstavlja, da bi lahko delala drugače. Reče jim, "Glejte, gre za vaše življenje" in jih seznanja s vsemi podatki.

V fokusni skupini v CUDV Draga otroke ob sprejemu o njihovih pravicah v domu seznanja socialni delavec, ki vodi sprejemni postopek. O pravicah v domu se seznanijo tudi s pravilnikom o pritožbah. Seznanijo jih s kodeksom o pravicah in dolžnostih. O pravicah do pritožbe jih seznanjajo tudi na samozagovorniških skupinah. Praviloma pa jih ne seznanjajo z drugimi pravicami, na primer, z možnostjo *pritožbe na odločbo o namestitvi*. Glede tega se lahko otroci obrnejo na samozagovorniško skupino. V Dragi je zelo pomemben tudi institut podporne ali ključne osebe, preko katere otrok sporoča stvari, ki mu niso všeč. V praksi se otroci, ki so sposobnejši, pogosto pritožijo vodji doma. Redko pa kdo formalno napiše kakšno pismo.²²

Po mnenju intervjuvane sodnice imajo vsi otroci na splošno pravico do ugovora na odločitev o namestitvi. To lahko naredijo sami (kot stranka v postopku po 15. letu) ali

---

²¹ Intervju z okrožno sodnico, vodjo Oddelka za družinsko sodstvo Okrožnega sodišča v Ljubljani, 31.3.2014.

²² Fokusna skupina na Centru za usposabljanje, delo in varstvo Draga (socialni delavec, psiholog, tri vodje stanovanjskih enot, medicinska sestra in defektolog), 21.3.2014.

preko staršev ali začasnega skrbnika. Če je otrok star 15 let ali več, ima možnost vložiti pritožbo in porota bo o tem odločala. Po uradni dolžnosti lahko dobi odvetnika. Če je otrok mlajši od 15 let pa sam ne more vložiti pritožbe, vendar to lahko stori preko začasnega skrbnika ali zagovornika otrokovih pravic. Ta potem lahko čez mesec dni vloži tožbo za drugačno ureditev.²³

Socialna delavka pa meni, da otroci pod 15 let takšne možnosti v praksi praktično nimajo in da o tem, kako bi lahko to dosegli, niso zares obveščeni. Nikjer ni navedeno, da je otrok lahko tisti, ki bi, recimo, rekel "jaz se pa s tem ne strinjam". Dobro bi bilo, če bi imel v takšnih primerih pritožb tudi zagovornika, ki bi lahko rekel "ali ste dovolj pretehtali"; "ni imel možnosti izraziti svoje volje"; "počakajte, na voljo so še druge opcije".²⁴ Vprašanje je tudi, v kolikšni meri to pravico izkoriščajo mladostniki starejši od 15 let, koliko podpore in opogumljanja pri tem dobijo in navsezadnje, kakšne so alternativne možnosti za njihovo podporo in bivanje.

Vprašanje pravice otroka, da izrazi svoje mnenje, je resna zadeva in udeležba otroka je izjemnega pomena. Otrokovo mnenje bi moralo biti zaželeno in ne nujno zlo. Problem je, da pomembni strokovnjaki na ključnih mestih v zvezi s tem ne dajejo jasnih sporočil, meni Katja Bašič iz Združenja proti spolnemu zlorabljanju.²⁵ Smernice Sveta Evrope se glede tega jasne, navajajo, da bi bilo treba v družinskih zadevah otroke vključiti v razprave še pred sprejetjem kakršne koli odločitve, in za vse ukrepe, ki zagotavljajo, da so otroci vključeni v sodne postopke, bi moral biti odgovoren sodnik, ki bi moral preveriti, da so otroci dejansko vključeni v postopek in niso samo na koncu postavljeni pred golo dejstvo.²⁶ Strokovnjaki ne bi smeli predpostavljati, da nekdo s težavami z duševnim zdravjem ali intelektualno oviranostjo ne more sprejemati odločitev zase samo zato, ker ima določeno medicinsko opredeljeno stanje. Ocena sposobnosti za to, ali je nekdo zmožen izraziti mnenja, bi morala izhajati prvenstveno iz predpostavke, da je zmožen in poiskati način, kako bi to lahko storil.

Sogovorniki, zlasti iz vrst sodstva se zavedajo, da bi potrebovali izobraževanje na tem področju, denimo, kako se približati otroku na različnih razvojnih stopnjah, kako

---

²³ Sodišče odloča le o tem, komu bo otrok zaupan v varstvo in vzgojo. Lahko je zaupan recimo materi in to, da ona odloči, ali bo otrok šel v dom ali zavod, ni stvar istega postopka. Morebitna pritožba glede namestitve v zavodu tako ne zadeva več sodišča (razen ko sodišče vzgojo in varstvo otroka zaupa prav zavodu, ko staršev ni ali pa noben od obeh ni primeren) (Intervju z okrožno sodnico, vodjo Oddelka za družinsko sodstvo Okrožnega sodišča v Ljubljani, 31.3.2014).

²⁴ Intervju s socialno delavko oddelka za zaščito otrok in mladostnikov centra za socialno delo, 10.3.2014.

²⁵ Katja Bašič (2008), Pravice otrok - najpogostejši problemi s katerimi se otroci oziroma njihovi zakoniti zastopniki soočajo tekom različnih postopkov pred Centri za socialno delo in pravosodnimi organi. Strokovni posvet Otrok pred sodiščem, Vrhovno sodišče RS ob Evropskem dnevu civilnega sodstva, 21.10.2008.

²⁶ Council of Europe (2013), Smernice Odbora ministrov Sveta Evrope za otrokom prijazno pravosodje Council of Europe, European Union.

pridobiti zaupanje, kako opraviti razgovor in pridobiti mnenje od otroka na sploh, posebej pa še od otroka, ki se drugače sporazumeva.

II. Upravni postopki

Kje se bo otrok šolal?

Sistem

Šolski sistem, ki ga imamo v Sloveniji je dvotirni. Imamo splošno šolstvo in specialno, posebno šolstvo za tiste otroke, s katerimi delavci v splošnem šolstvu ne znajo ali ne zmorejo delati. Usmerjanje v posebno šolstvo ureja Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami²⁷. Ta ureja vse postopke, ki so povezani z nameščanjem otroka v posebne šole, vzgojene zavode, zavode za usposabljanje, pa tudi prilagoditve, ki otrokom pripadajo v rednem šolstvu.

V praksi ljudje zelo različno doživljajo ureditev šolskega sistema in postopkov, ki so povezani z njimi. Institucije, ki zagotavljajo segregirano izobraževanje, in Zavod za šolstvo, ki vodi usmerjanje otrok s posebnimi potrebami, doživljajo sistem kot učinkovit in dober. Nekateri centri za usposabljanje, delo in varstvo ocenjujejo, da je splošno šolstvo zatajilo pri otrocih s težavami z duševnim zdravjem in intelektualno oviranostjo. Izobraževanje v socialnih zavodih vidijo bolj vključujoče, ker tam otroci poznajo tako sostanovalce kot zaposlene. Tam je osebje tudi bolj izobraženo za delo s temi otroki.²⁸ Menimo pa, da slabe izkušnje z vključevanjem otrok z oviranostjo v splošno šolstvo ne bi smele biti izgovor za obstoj posebnega šolstva.

Kritični starši in nevladne organizacije opozarjajo na slabo delovanje celotnega šolskega sistema, ki usmerja preveč sredstev in visoko usposobljenega kadra v segregirano šolstvo. Tako zmanjka sredstev in kadra za delo z otroki z oviranostjo v splošnem šolstvu. Prav tako ne obstajajo podzakonski akti, ki bi urejali samo usmerjanje. Tu je kritika uperjena predvsem v neobstoječe minimalne standarde v splošnem šolstvu. Če jih starši želijo uveljaviti, se morajo zelo angažirati in ostati trdni zagovorniki svojih otrok. *“Sama imam dobre izkušnje z osnovno šolo, ampak to zahteva veliko energije, ki jo moraš investirati v vzpostavljanje dobrega odnosa s šolo in drugimi službami. Vedno pomislim, kako je za druge starše, ki nimajo toliko znanja kot jaz, ki ne morejo uveljaviti svoje besede, da ne govorimo o otrocih.”*²⁹

Postopki usmerjanja in sprejemanja odločitev

---

²⁷ Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami. *Uradni list RS*, št. 58/2011 (v veljavi je od 1.9.2013).

²⁸ Mreža za dezinstytucionalizacijo Meduza (2013-), *Hitra ocena potreb in storitev dolgotrajne oskrbe in načrt dezinstytucionalizacije posebnih socialnovarstvenih zavodov in varstveno delovnih centrov in centrov za usposabljanje, delo in varstvo v obdobju 2013-2020*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.

²⁹ Fokusna skupina na Sončku – Zvezi društev za cerebralno paralizo Slovenije, 10.3.2014.

Starši in nevladne organizacije pa ne kritizirajo samo sistema, ampak tudi postopke, ki urejajo usmerjanje v posebno šolstvo ali prilagoditve v splošnem šolstvu. Sam postopek je otrokom odtujen, otrok in njihovih staršev ne informira in vključuje dovolj, prav tako ne upošteva dovolj njihove volje.

Na Zavodu RS za šolstvo mora višji svetnik najprej preveriti, ali šola, kjer se posamezen otrok nahaja ali pa želi biti prešolan tja, izpolnjuje zahteve za namestitve.³⁰ To je prva stopnica, na kateri lahko otroku zavrnejo obiskovanje programa v običajni šoli: *“Zakonodaja določa, da ima otrok pravico obiskovati šolo v svojem okolju, šola pa otroka z oviranostjo lahko zavrne. Na šoli lahko rečejo, da nimajo ustreznih prilagoditev za otroka s posebnimi potrebami. Nato komisija [Komisija za usmerjanje otrok s posebnimi potrebami pri Zavodu RS za šolstvo (v nadaljevanju komisija)] lahko določi, da šola ni prilagojena otrokovim potrebam in otroka usmeri v posebno šolo, kjer je otrok tudi nastanjen.”*³¹ Šole imajo proste roke pri odločanju, ali bodo otroka vpisale, pri tem pa upoštevajo tudi otrokove posebne potrebe.³²

Mnenja o tem, kakšen je postopek odločanja, pa so deljena. Ljudje, ki delajo na centru za usposabljanje, delo in varstvo, kjer smo imeli fokusno skupino, so prepričani, da postopek poteka dobro, saj naj bi usposobljeni strokovnjaki vedeli, kam naj namestijo otroka.³³ Starši in socialna delavka, zaposlena na centru za socialno delo in nevladne organizacije pa menijo, da je postopek birokratski in da otrokovo mnenje nikjer ni upoštevano. *“Dokumentacija, ki jo analizira komisija, je uporabljena izrazito rigidno; otroke samo razvrstijo v različne kategorije. Ni res, da so pričakovanja staršev nestvarna in da ne morejo sprejeti otrokovega stanja, želijo si samo, da bi se njihovi otroci izobraževali v normalnem okolju. Tu pa nastanejo nesoglasja med mnenjem strokovnjakov in staršev.”*³⁴

Na Zavodu RS za šolstvo priznavajo, da zamujajo z izdajo odločb, vendar so prepričani, da so otroci v teh postopkih ustrezno udeleženi. *“Med postopkom priprave strokovnega mnenja običajno pokličemo starše ali mladoletnika, da se vsaj enkrat udeležijo sestanka komisije. Če je otrok premajhen, se pogovorimo s starši. Vedno jih vključimo.”*³⁵ Očitno pa je, da starši, s katerimi smo se pogovarjali, to popolnoma zanikajo. *“Moram reči, da je obravnava na Zavodu RS za šolstvo katastrofalna. Obstaja komisija, ki pa je administrativne narave. Staršev in otrok ne vidi, razen če je kateri od staršev zelo “agresiven”. Potem se ima morda možnost komisiji približati,*

---

³⁰ Opara, B., Barle Lakota, A., Globačnik, A., Kopal Grum, D., Košir, S., Macedoni Lukšič, M., Zorc, D., Bregar Golobič, K., Molan, N., Vovk Ornik, N., Klavžar, K. (2010) *Analiza vzgoje in izobraževanja otrok s posebnimi potrebami v Sloveniji*. Pedagoški inštitut. Ljubljana.

³¹ Fokusna skupina na Sončku – Zvezi društev za cerebralno paralizo Slovenije, 10.3.2014.

³² Kogovšek Šalamon, Neža, op.cit.

³³ Fokusna skupina na Centru za usposabljanje, delo in varstvo Draga, 21.3.2014.

³⁴ Intervju z nekdanjo profesorico kazenskega prava na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani, zdaj zaslužno profesorico in predsednico društva Downov sindrom Slovenija, 5.3.2014.

³⁵ Intervju z odgovorno osebo za področje otrok s posebnimi potrebami na Zavodu Republike Slovenije za šolstvo, 27.2.2014.

*ampak mislim, da otroku še niso prisluhnil.*³⁶ Tudi socialna delavka ima podobne dvome o celotnem postopku: *“Moti me, da postopek usmerjanja otrok poteka zgolj na papirju. Otroke usmerjajo glede na poročila, ki so lahko starejša ali novejša, otroka ne vidijo. Na tej podlagi usmerjajo otroke v različne programe.”*³⁷

Ko se odločajo o namestitvi otroka, je očitno, da sta v ospredju medicinski diskurz in absoluten zagovor minimalnih standardov v izobraževanju. K oviranosti še vedno pristopajo z medicinskega stališča in si ogledajo, kaj je z otrokom narobe, namesto, da bi prevzeli socialni pristop in preverili, kaj lahko naredijo, da bi otroku omogočili ustrezne prilagoditve, da bi lahko polno živel v družbi.

Svetovalec ali svetovalka na podlagi mnenja komisije odloči, ali bo otrok nameščen.³⁸ Odločitev o otrocih s težavami z duševnim zdravjem in intelektualno oviranostjo jih namesti v posebno šolo. V redkih primerih, če običajna šola predlaga, da bi otroku koristilo, če bi ostal v običajno šoli, ga usmerijo v običajno šolo. *“Če mi (šola) menimo, da ima otrok kljub hendikepu na voljo veliko podpore ali sposobnosti – družino, dober spomin, dobre organizacijske spretnosti – predlagamo komisiji, da otroka namesti k nam.”*³⁹ Zdi se, da je bolj običajno, da so otroci z duševnimi stiskami namešчени v običajne šole z dodatno podporo.

Na splošno smo opazili, da so običajne šole in vrtci tudi takrat, ko nimajo pooblastil, zelo pomemben igravec v celotnem postopku. Oni so tisti, ki staršem običajno predlagajo, naj za svojega otroka pridobijo status otroka z oviranostjo in jih pri tem tudi podpirajo. Z njihovimi priporočili tudi lahko vplivajo na odločitev komisije.

Starši in njihovo vključevanje so naslednji pomemben dejavnik pri postopku odločanja. Če starši dobro poznajo svoje pravice in so dovolj vztrajni, lahko sodelujejo tudi v postopku odločanja. Otroci in starši, ki teh sposobnosti nimajo, pa so v slabšem položaju in imajo manj možnosti, da bi uresničevali svoje pravice do sodelovanja v postopku odločanja.

Čeprav se naši intervjuvanci niso mogli zediniti na področju otrokovega sodelovanja v postopku, lahko sklenemo, da otroci niso dovolj vključeni in njihovem mnenju ne prisluhnemo in ga ne upoštevamo. Diskriminirani so zlasti otroci s težavami z duševnim zdravjem in intelektualno oviranostjo.

Dobra plat trenutne potrebe po ocenjevanju je po mnenju socialne delavke v tem, *“da tam, kjer je sistem dobro vzpostavljen, težav ni. Denimo, če je otrok slep ali*

---

³⁶ Fokusna skupina na Sončku – Zvezi društev za cerebralno paralizo Slovenije, 10.3.2014.

³⁷ Intervju s socialno delavko oddelka za zaščito otrok in mladostnikov centra za socialno delo, 10.3.2014.

³⁸ Opara, B. *et al.*, op.cit.

³⁹ Intervju s psihologinjo na ljubljanski osnovni šoli in predavateljico inkluzivnega izobraževanja na Pedagoški fakulteti Univerze na Primorskem, 13.3.2014.

slaboviden, dobi spremljevalca. To dobro deluje.” Za otroke s težavami z duševnim zdravjem in intelektualno oviranostjo pa je obstoječi zakon diskriminacijski – “ti otroci so varno obravnavani v centrih za usposabljanje in v posebnih šolah in niti ne dobijo možnosti, da bi prišli v stik z običajnimi otroki.”⁴⁰

Slabost obstoječega postopka je tudi ta, da se običajnim šolam, ki sprejemajo otroke z oviranostjo, ni potrebno pridobiti osnovnega znanja o oviranosti. Obstaja nezadostno specialistično znanje učiteljev in učiteljic, ki delajo v rednih šolah in nezadostno koordiniranje med nacionalnimi telesi, ki se ukvarjajo z otroki s težavami z duševnim zdravjem in intelektualno oviranostjo.⁴¹ To starše pogosto postavlja v vlogo učiteljev, ki svoje otroke poznajo in znajo delati z njimi. *“Glede na svoje izkušnje lahko rečem, da tudi če je šola vedela, da lahko uredi usposabljanje preko nevladne organizacije, sem morala prvih pet let poučevati učitelje o tem, kaj se dogaja z mojim sinom. Letos pa so me postavili pred učitelje in mi naročili, naj jim pripravim predavanje in naj jim kaj napišem. Imam srečo, ker sem komunikativna in me podpira tudi nevladna organizacija, ampak vsi starši nimajo takšnega znanja. Šole, ki so se odločile, da bodo sprejemalo otroke z oviranostjo, bi morale pripraviti usposabljanje na področju poučevanja otrok z oviranostjo.”⁴² Če nimajo osnovnega znanja o oviranosti, si težko predstavljamo, da bodo uspeli zagotoviti kakovostno podporo in načrtovanje podpore, do katere bi moral biti upravičen vsak otrok.*

Otrokovo mnenje v postopkih

V letu 2013 je začela veljati nova uredba, ki določa, da je treba pridobiti otrokovo pisno izjavo in jo predložiti komisiji. Svetovalci v osnovnih šolah se običajno pogovorijo z otroki in jih prosijo za mnenje. Kljub temu pa imajo diskrecijsko pravico, da se odločijo, da otrokovega mnenja ne bodo pridobili, če ima otrok hujše težave z duševnim zdravjem ali hujšo intelektualno oviranost. V teh primerih se pogovorijo s starši ali skrbniki. Toda kljub pridobitvi otrokove izjave o tem, kjer bi se rad izražal, se komisija lahko odloči, da mnenja ne bo spoštovala. To pomeni, da komisija odloči, da je otrokova izjava v nasprotju z njegovo največjo koristjo. Vsekakor pa je to eden od korakov k temu, da bi bili bolj pripravljeni prisluhniti otrokovemu glasu, dobre izkušnje s takšno prakso pa se že kažejo: *“Zadnjič sem prebrala odličen primer otrokovega mnenja. Otrok je natančno vedel, kaj mu pomaga v šoli, kakšne prilagoditve potrebuje, kaj je učinkovito in kaj ni. Zato mislim, da je to dobro, čeprav šolski svetovalci sprva niso bili navdušeni.”⁴³ Pogosteje pa se zgodi,*

---

⁴⁰ Intervju s socialno delavko oddelka za zaščito otrok in mladostnikov centra za socialno delo, 10.3.2014.

⁴¹ Kogovšek Šalomon, Neža, *op.cit.*

⁴² Fokusna skupina na Sončku – Zvezi društev za cerebralno paralizo Slovenije (vodja institucionalnega varstva pri zvezi, predsednica strokovnega sveta in mama otroka s cerebralno paralizo in lažjo intelektualno oviranostjo ter predstavnik uporabnikov in član izvršnega sveta), 10.3.2014.

⁴³ Intervju z odgovorno osebo za področje otrok s posebnimi potrebami na Zavodu Republike Slovenije za šolstvo, 27.2.2014.

da mnenju otrok s težavami z duševnim zdravjem in intelektualno oviranostjo v teh postopkih ne prisluhnejo.

Ena od intervjuvank iz običajne osnovne šole je navedla pozitivne zglede spoštovanja otrokovega mnenja: *“Včasih otrok ne želi dodatne podpore, ker se boji stigme in ga je sram. To tudi spoštujemo. Nekateri nočejo uporabljati povečanih črk v knjigah, nekateri nočejo pisati preizkusov znanja izven razreda. Tudi to spoštujemo. Nekoč sem delala z dečkom, ki ga nisem smela poklicati na hodnik, ker ni hotel, da bi kdo vedel, da je otrok s posebnimi potrebami. To sem tudi spoštovala.”*⁴⁴

Eno pglavitnih zadev je ta, da je vse odvisno od strokovnjakov, ki se ukvarjajo z otrokom. Nekateri otroke zelo vključujejo in se trudijo, da bi pridobili njihovo mnenje, izraženo mnenje pa spoštujejo. Nekateri pa ne naredijo nič od navedenega. Najbrž jih na tej točki pravno varstvo in izobraževalni sistem pustita na cedilu. To kaže, da kljub slovenski zakonodaji in ratificiranim konvencijam o otrokovih pravicah še vedno obstaja vrzel med tistim, kar je zapisano v zakonodaji, in tistim, kar se dogaja v praksi. Na področju prakse je treba vložiti več, če želimo, da bi bili otroci zmožni izraziti svoje mnenje, in jih vključiti v postopek odločanja o tem, kje se bodo izobraževali⁴⁵.

Obveščенost o pravicah, postopkih in odločitvah

Na Zavodu RS za šolstvo so prepričani, da so otroci in starši dobro obveščeni o svojih pravicah, postopkih in končnih odločitvah. Prepričani so, da ne le njihov zavod, temveč tudi

nevladne organizacije, centri za socialno delo in predvsem osnovne šole otrokom zagotavljajo informacije. Nevladne organizacije, ki delujejo na področju duševnega zdravja ali otrok se ne ukvarjajo z otroki s težavami z duševnim zdravjem.

Vodja oddelka na področju otrok s posebnimi potrebami na Zavodu RS za šolstvo pojasnjuje, da je postopek informiranja preprost. *“Najprej se svetovalec ali svetovalka pogovori s starši, potem pa na razgovor povabijo še otroka. /.../ Preprosto, pogovarjajo se, razložijo jim, kaj pomeni postopek usmerjanja, kaj lahko pričakujejo, potem pa vprašajo za mnenje starše. To je čisto navaden individualen pogovor.”*⁴⁶

Običajno pa smo s strani nevladnih organizacij slišali prav nasprotno. *“Na splošno je zelo malo informacij, ki so dostopne staršem z otroki s posebnimi potrebami. Mislim, da so ti postopki usmerjanja otrok za starše šokanten in da je dostop do informacij odvisen od znanja in sposobnosti staršev.”*

---

⁴⁴ Intervju s psihologinjo na ljubljanski osnovni šoli in predavateljico inkluzivnega izobraževanja na Pedagoški fakulteti Univerze na Primorskem, 13.3.2014.

⁴⁵ Jenkole, M., Urh, B. (2004) Otroke je treba slišati, *Pet*, 71/XII, Sonček – Zveza društev za cerebralno paralizo, Ljubljana.

⁴⁶ Intervju z odgovorno osebo za področje otrok s posebnimi potrebami na Zavodu Republike Slovenije za šolstvo, 27.2.2014.

Imeti zagovornika ni ravno pravica, temveč projekt, ki ga vodi Urad varuha za človekove pravice. Večina otrok zanj ne ve, dokler jih o tej možnosti ne obvestijo strokovnjaki, ki jih srečajo. Socialna delavka na Oddelku za varstvo otrok in mladine na Centru za socialno delo pravi: *“Na primer, pogovarjala sem se z dvema otrokoma (14-letnikom in 12-letnikom). Ko sem jima pojasnila, da lahko sodelujeta v postopku in kaj se bo zgodilo, sta me pogledala, kot da govorim kitajsko. Ko otroci pridejo do različnih javnih struktur, ne vedo, da smejo reči “oprostite, nekaj imam za povedat”. Mislim, da so starši glasnejši, vprašanje pa je, koliko smo jim mi, strokovnjaki, pripravljeni prisluhni.”*

Pritožbe

Starši z otroki s posebnimi potrebami pravijo, da morajo ves čas izpostavljati otroke, da bi dokazali njihovo oviranost in otroku zagotovili uveljavljanje pravic otrok s posebnimi potrebami. Pogosto se pritožujejo nad nerazumno dolgimi postopki izdajanja odločb (od 6-10 mesecev) in pokroviteljskem odnosu, včasih pa tudi žaljivi naravnosti uradnih oseb. Ustanove, ki jih ta kritika zadeva, pa omenjajo pomanjkanje osebja in preobremenjenost. Počasno odločanje ima posledično zamudo pri zagotavljanju pomoči, dokler ni sprejeta uradna odločitev, ki priznava, da ima otrok pravico do pomoči⁴⁷.

Starši se lahko pritožijo zoper odločitev na drugostopenjski organ na Ministrstvu za izobraževanje, znanost in šport, sprožijo upravni spor na upravnem sodišču ali podajo ustavno pritožbo. Dolgotrajni postopki nameščanja otrok so najpogostejši razlog za pritožbe, čeprav pritožb na višjih inštancah praktično ni, saj se družine ne želijo izpostavljati: *“Otroci ne pridobijo odločbe o usmerjanju v dveh mesecih, kakor določa zakon. Zamude so čedalje daljše. Po mojem mnenju so strokovnjaki, ki morajo podati svoje mnenje, negotovi, in vidijo starše kot moteč dejavnik... Spomnim se, da se je nekdo pritožil, ker tudi po letu in pol še ni dobil odločbe Zavoda za šolstvo. Ustavno sodišče mu je dalo prav in odločilo, da je zakonski rok dva meseca. To je nekaj kar se krši na dnevni ravni.”⁴⁸* Nekaj časa komisije sploh niso delovale, ker ni bilo dovolj denarja, da bi jih plačali. Zamude so bile celo daljše kot leto dni in pol. Takrat so bili otroci bodisi v običajnih šolah brez kakršne koli podpore ali pa v segregiranem šolstvu, odločitve pa so sprejemali za nazaj.

Pogoste pritožbe so tudi tiste, pri katerih se starši ne strinjajo z usmerjanjem otroka v posebne programe šolanja. Včasih se starši pritožijo tudi, kadar otroka usmerijo v razvojni vrtec ali pa v institucionalno oskrbo. Socialna delavka je predlagala, da bi otrok imel na voljo več možnosti izpodbijanja odločitev komisije, če bi ga spremljal zagovornik. *“Zagovornik bi komisijo lahko vprašal, ali je prepričana, da je preverila*

---

⁴⁷ Kogovšek Šalamon, Neža, *op.cit.*

⁴⁸ Intervju z nekdanjo profesorico kazenska prava na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani, zdaj zaslužno profesorico in predsednico društva Downov sindrom Slovenija of Law, 5.3.2014.

vse možnosti, otroka niste vprašali o tem, obstajajo tudi druge možnosti in tako naprej ...”

Uspešne zgodbe

Uspešne zgodbe o tem, da so otroci ostali v splošnem šolstvu, večinoma niso bile povezane s sistemom, ki bi zavaroval otrokove pravice, ampak s starši, ki so se angažirali in upirali sistemu usmerjanja. Otrokovi starši in njihova angažiranost, vztrajnost, znanje in zveze so običajno dejavniki, ki v praksi odločajo o tem, kje se bo otrok z intelektualno oviranostjo ali duševnimi stiskami šolal. Pogosto take starše označijo kot težavne, nerealne, preambiciozne, v resnici pa so samo zelo dobri zagovorniki svojih otrok. Težava je predvsem v tem, da otroci zelo redko dobijo učinkovito pomoč, če ostanejo v splošnem šolstvu. Naslednja zgodba pa razkriva učinkovito podporo uporni mami s strani šolskega sistema.

Neka mama ni nikoli dovolila, da bi njeno hčerko diagnosticirali. Strokovnjakom, ki so delali z njo, se je zdelo, da ima deklica znake Downovega sindroma. Mama je dovolila testiranje sposobnosti otroka v prvem razredu. Test je glede sposobnosti pokazal popolno ničlo. Ves čas njenega osnovnošolskega izobraževanja je imela tim, ki je delal z njo, jo podpiral, imela je individualni načrt, neformalno zagovorništvo. Šola je v nekem obdobju najela socialno pedagoginjo, specialno pedagoginjo in psihologinjo, da bi jo podprli. Nato je šla deklica v srednjo gradbeno šolo. V tistem času niso imeli dovolj dijakov in so se komaj preživljali, zato so jo sprejeli. Prilagodili so ji način dela in uspelo ji je dokončati tudi srednjo šolo in maturo. Ker je bila izredno delavna, je hitro dobila zaposlitev. Če bi šla skozi proces diagnosticiranja, bi končala v posebni šoli. Njeni mami je to uspelo preprečiti. Šola ji je sledila, uspelo jim je ustvariti sistem podpore in individualiziran pristop.⁴⁹

III. Kazenski postopki

Otroci kot žrtve, domnevni storilci in priče

Sistem mladinskega kazenskega sodstva ima pri nas več močnih točk, kot so:

- Zaščitniški pristop do otroških ali mladoletnih storilcev.
- Postopki so za storilce pod 14 let zelo dobro urejeni, celo bolje kot za žrtve. Postopek je bolj kavteliran - imajo več procesnih pravic. Mladoletnik do 14 let ni kazensko odgovoren.
- Otroci z intelektualnimi ovirami in duševnimi težavami so le zelo redko pripoznani kot storilci.
- Za otroke in mladostnike med 14. in 16. letom je mogoče izreči samo ukrep prevzgoje in ne zapor.

---

⁴⁹ Intervju s psihologinjo na ljubljanski osnovni šoli in predavateljico inkluzivnega izobraževanja na Pedagoški fakulteti Univerze na Primorskem, 13.3.2014.

- Socialne službe so v te primere vključene ves čas kazenskega postopka.
- Ukrepa zoper sekundarno viktimizacijo: žrtve spolnih napadov, nasilja v družini ali trgovanja z ljudmi imajo pravico do pooblaščenca - odvetnika po uradni dolžnosti, ki ga plača država in na zaslišanju mladoletnih žrtev nasilja obdolženec ne sme biti navzoč. To sta dva zelo močna ukrepa, ki bistveno odstopata od načel kazenskega prava za odrasle.
- Pooblaščenca so zadolženi tudi zato, da vložijo za otroka – žrtev nasilja – odškodninski zahtevek. Tako da prihaja zdaj mnogo pogosteje kot prej do tega, da otroci dobijo odškodnine.
- Pri kaznivih dejanjih zoper spolno nedotakljivost in kaznivih dejanjih zoper zakonsko zvezo, družino in mladino, storjenih proti mladoletni osebi, začne rok za zastaranje kazenskega pregona teči od polnoletnosti oškodovanca.
- Otrokom prijazne sobe za zaslihanje.

Žrtve

Nekdanja profesorica kazenska prava na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani, zdaj zaslužna profesorica in predsednica društva Downov sindrom Slovenija ocenjuje, da se otroci s težavami z duševnim zdravjem in intelektualno oviranostjo redko pojavijo v kazenskih postopkih, če že pa pogosteje v vlogi žrtev, ne domnevnih storilcev. Stopnja ogroženosti, da bi otrok s težavami z duševnim zdravjem in intelektualno oviranostjo postal žrtev kaznivega dejanja je zelo visoka.⁵⁰ Ljudje z intelektualno oviranostjo so pogosto prikrite žrtve, kar pomeni, da so viktimizirani predvsem v zaprtih, zasebnih okoljih (znotraj družine ali institucije), daleč od oči javnosti. Ena najbolj perečih zadev je dejstvo, da je večina kazenskih dejanj zoper ljudi z intelektualno oviranostjo in težavami z duševnim zdravjem prikritih in ne dobijo epiloga na sodišču. Tako je zaradi pomanjkanja možnosti, da bi žrtev kaznivo dejanje prijavila, prav tako pa je premalo dejanj na strani odgovornih organov. Slednji se kljub zavedanju, da je do kaznivega dejanja prišlo, takšnih dogodkov ne odločijo prijaviti. Če pa je kaznivo dejanje prijavljeno, mu pogosto sledi pretirano dolg, izjemno težek in utrudljiv postopek dokazovanja kaznivega dejanja, ki se vedno ne razplete v korist žrtve.⁵¹

Zagrožena kazen za osebo, ki spolno občuje ali stori kakšno drugo spolno dejanje z osebo drugega ali istega spola, ki še ni stara petnajst let, je sicer od treh do osmih let zapor. Vendar kdor stori ta dejanja s slabotno osebo, ki še ni stara petnajst let, ali tako, da uporabi silo ali zagrozi z neposrednim napadom na življenje ali telo, se kaznuje z zapornom od petih do petnajstih let.⁵²

⁵⁰ Intervju z nekdanjo profesorico kazenska prava na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani, zdaj zaslužna profesorica in predsednica društva Downov sindrom Slovenija, 5.3.2014.

⁵¹ Grom, Monika (2013), Osebe z motnjami v duševnem razvoju kot žrtve kaznivih dejanj: diplomska naloga. Ljubljana Univerza v Ljubljani, Pravna fakulteta.

⁵² Kazenski zakonik, Uradni list RS, št. 55/2008, člen 173.

Področje varovanja v primerih nasilja v družini je relativno dobro urejeno. Zakon o preprečevanju nasilja v družini zagotavlja posebne ukrepe varovanja za žrtve katere koli oblike družinskega nasilja, med njimi tudi žrtve, ki so otroci. Za policiste, sodnike, socialne delavke in delavce, učitelje in učiteljice ter druge strokovne skupine so bila organizirana številna usposabljanja. Zakon pa otrok s težavami z duševnim zdravjem in intelektualno oviranostjo ne omenja posebej. Prav tako obstaja pomanjkljiva normativna ureditev preprečevanja nasilja nad otroki v institucijah. Ne obstajajo posebni akcijski načrti, zakonodaja ali podatki o (preprečevanju) nasilju v institucijah. To predstavlja težave, saj obstajajo poročila, ki kažejo, da so otroci z oviranostjo in otroci v institucijah pogosto izpostavljeni zlorabam.⁵³

V kazenskem postopku, ki teče zaradi *kaznivih dejanj zoper spolno nedotakljivost, kaznivega dejanja zanemarjanja mladoletne osebe in surovega ravnanja in kaznivega dejanja trgovine z ljudmi* ima mladoletni oškodovanec ves čas od uvedbe kazenskega postopka dalje pooblaščenca, ki skrbi za njegove pravice, še posebej v zvezi z zaščito njegove integritete med zaslišanjem pred sodiščem in uveljavljanjem premoženjskopravnega zahtevka. Mladoletnemu oškodovancu, ki pooblaščenca še nima, postavi pooblaščenca sodišče po uradni dolžnosti izmed odvetnikov. V predkazenskem in kazenskem postopku je lahko ob mladoletnem oškodovancu navzoča oseba, ki ji oškodovanec zaupa. Takšna oseba je lahko navzoča tudi ob drugem oškodovancu, ki je žrtev nasilja.⁵⁴

Udeleženka fokusne skupine⁵⁵ je imela dobro izkušnjo, ko je prišla z otrokom z intelektualno oviro iz zavoda na sodišče. Sodnica je prišla pogledat ven in vprašala: »A zagovornika pa nobenega nima, mu ga ni nihče postavil?« Sodnica je poklicala zagovornico po uradni dolžnosti. Vsi so se umaknili iz sobe, da se je zagovornica lahko pogovorila z otrokom, se seznanila s primerom, poskušala oceniti, ali se ga lahko zasliši.⁵⁶

Varuhinja človekovih pravic ocenjuje, da so pooblaščenca, ki jih zakonodaja omogoča mladoletnim žrtvam spolnega nasilja in nasilja v družini, velik napredek. Sama je bila, preden je prevzela funkcijo varuhinje, dolga leta državna tožilka in predsednica nevladne organizacije Beli obroč, ki je zagotovila prve prijazne sobe za zaslihanje otrok. Iz vseh teh izkušenj pa vendarle ugotavlja, da pooblaščenca niso dovolj usposobljeni, in praviloma znajo bolj kot z žrtvami delati s storilci. »Pooblaščenca je lahko zelo v pomoč zagovornik otrokovih pravic. Zagovornik lahko zelo kmalu v postopku stopi na stran otroka in kasneje prenese odvetniku sporočilo, kakšen je otrok, kaj se mu je zgodilo, kako komunicirati. Naloga pooblaščenca je, da poleg tega, da skrbi za pravno varstvo otroka, otroku pove tudi, kako bo, na primer v varni sobi, kdo bo kje sedel, kako se snemalo, skratka je oseba, ki postopek absolutno

---

⁵³ Kogovšek Šalamon, Neža, 2013, op. cit.

⁵⁴ Zakon o kazenskem postopku, Uradni list 32/07, člen 65.

⁵⁵ Fokusna skupina v CUDV Draga, 21.3.2014.

⁵⁶ Ibid.

spremlja.« Mnenja je, da pravosodje še nima dovolj znanja za delo z ljudmi, še manj pa z otroki ali odraslimi s posebnimi potrebami.⁵⁷

Naša sogovornica s Prave fakultete v Ljubljani meni, da je problematično, da ni resne specializacije med sodniki za delo z otroki. Odvetniki, ki so zdaj na seznamu, imajo prav tako zelo redko dodatna znanja, včasih tudi ne razumejo dobro svoje vloge. Dogaja se, da stopijo v sodno dvorano in tam šele prvič srečajo otroka. Na odvetniški zbornici so potekala velika prizadevanja, da bi izdelali seznam odvetnikov, na katerega bi se sami odvetniki vpisovali glede na svoje afinitete.⁵⁸

Organi imajo dolžnost, da posebno pozornost namenijo duševnemu stanju otroka. Kadar je za ugotovitev mladoletnikovega zdravstvenega stanja, njegove duševne razvitosti, psihičnih lastnosti ali nagnjenj potrebno, da ga pregledajo izvedenci, se določijo za tak pregled zdravniki, psihologi in pedagogi. Tak pregled mladoletnika se lahko opravi v zdravstvenem ali v kakšnem drugem zavodu.⁵⁹ Pri zaslišanju mladoletne osebe, zlasti če je bila s kaznivim dejanjem oškodovana, mora sodišče ravnati obzirno, da zaslišanje ne bi škodljivo vplivalo na njeno duševno stanje. Če je potrebno, se zaslišanje mladoletne osebe opravi s pomočjo pedagoga ali kakšnega drugega strokovnjaka. Pri zaslišanju priče, mlajše od 14 let, je lahko navzoča oseba, ki ji priča zaupa.⁶⁰

V centru Draga opisujejo dobre in slabe primere pridobivanja izvedeniškega mnenja za otroke, ki so pri njih. V prvem primeru je izvedenka večkrat prišla v center Draga, da bi se pogovorila z deklico, ki je bila žrtev nasilja. Res se ji je posvetila, jo poskušala spoznati. Presodila je, da ni dobro, da gre deklica pričati in so potem to upoštevali na sodišču. Kritizirali pa so uveljavljeno prakso, ko izvedenci samo prepisejo mnenja, ki jih napišejo o otroku v domu, namesto, da bi sami otroka

---

⁵⁷ Spomnila se je primera sicer odrasle ženske z Downovim sindromom, ki je bila žrtev spolne zlorabe. Stara je bila 35 let, na sodišču so jo zaslišali kot pričo, ker je odrasla. Če ne bi intervenirali na sodišču in povedali, da gre za osebo s posebnimi potrebami, bi ravnali drugače. Pozneje so preko izvedencev ugotovili, da je na stopnji razvoja 7 let in je bila zaslišana s pomočjo specialistke psihiatrinje, ki je poskušala dognati, kaj se je zgodilo, ali razume, kaj je posilstvo itd. Primer vrnili iz glavne obravnave v preiskavo, vendar je bila neke vrste škoda že narejena. Najprej pa so jo zasliševali na sodišču, ne v prijazni sobi, sedem ur ob enem kozarcu vode, kar je bilo za to mlado žensko zelo travmatično! (Intervju z Varuhinjo človekovih pravic RS in s koordinatorko zagovornic pravic otrok pri Varuhu, 3.3. 2014).

⁵⁸ Ker pooblaščenca – odvetnike po uradni dolžnosti plačuje država in pomeni to zagotovljeno delo, se je zgodilo, je bil ta seznam še zmeraj predolg, po drugi strani pa vendarle ožji, kot če ga sploh ne bi bilo. Zapletlo se je pri seznamu pooblaščenca za mladoletne storilce kaznivih dejanj. S strani Komisije za preprečevanje korupcije je prišel očitek, da država favorizira in angažira samo določene odvetnike, kar naj bi bilo koruptivno. Sodišče naj bi angažiralo vsakič drugega odvetnika po seznamu, po vrstnem redu, saj gre za javna sredstva in ne sme favorizirati samo določenih odvetnikov. Ker pa je vloga odvetnika pri mladoletnem storilcu specifična, se je v praksi dogajalo, da je sodišče angažiralo tiste odvetnike, za katere so vedeli, da imajo posluh in da so se s prakso specializirali za take primere. To samo kaže, da je to področje neurejeno in ga je treba še urediti.

⁵⁹ Zakon o kazenskem postopku, Uradni list 32/07, člen 469.

⁶⁰ Zakon o kazenskem postopku, Uradni list 32/07, člen 240.

spoznali, in za to računajo 800 – 1000 €. Mnenje od njih bi lahko dobila tudi sodnica, brez stroškov, pravijo.⁶¹

Osumljenci/obdolženci

Pri okrožnih, višjih in vrhovnem sodišču so senati za mladoletnike. Senat za mladoletnike pri sodiščih prve stopnje sestavljajo sodnik za mladoletnike in dva sodnika porotnika. Sodnik za mladoletnike je predsednik senata. Pri sodiščih druge stopnje in pri vrhovnem sodišču se določijo z razporedom dela senati za mladoletnike, ki jih sestavljajo trije sodniki. Sodniki porotniki se volijo izmed profesorjev, učiteljev, vzgojiteljev in drugih oseb, ki imajo izkušnje z vzgojo mladoletnikov.⁶²

Zakon o kazenskem postopku predvideva nekatera določila, ki zagotavljajo, da so postopki izpeljani občutljivo do specifik otroka oziroma mladoletnika. Pri procesnih dejanjih, pri katerih je mladoletnik navzoč, zlasti pa pri njegovem zaslišanju, morajo organi, ki sodelujejo v postopku, ravnati obzirno in upoštevati mladoletnikovo duševno razvitost, občutljivost in osebne lastnosti, da ne bi kazenski postopek škodljivo vplival na njegov razvoj.

Če se med postopkom ugotovi, da mladoletnik ob storitvi kaznivega dejanja še ni bil star štirinajst let, se kazenski postopek ustavi in o tem obvesti organ socialnega varstva (člen 452).

Pooblaščenci so namenjeni tudi mladoletnim storilcem, ki težje spremljajo postopke. Zakon določa pri kakšni teži kaznivih dejanj mora otrok imeti odvetnika, pri lažjih kazenskih dejanjih pa to oceni sodnik. Mladoletnik mora imeti odvetnika od začetka pripravljalnega postopka, če teče proti njemu postopek za kaznivo dejanje, za katero je predpisana kazen zapora nad tri leta; za druga kazniva dejanja, za katera je predpisana milejša kazen, pa ga mora imeti, če sodnik za mladoletnike spozna, da mu je potreben. Če si ne vzame zagovornika sam mladoletnik ali mu ga ne vzamejo njegov zakoniti zastopnik ali sorodniki, mu ga postavi sodnik za mladoletnike po uradni dolžnosti (člen 454).

Višja državna tožilka je pojasnila, da so postopki, v katerih so udeleženi mladoletniki s težavami z duševnim zdravjem in intelektualno oviranostjo, v praksi prijaznejši kot sicer, saj pogovor poteka na manj formalen način. Poroto sestavljata dva porotnika, ki sta običajno specialna pedagoga ali psihologa. Če je potrebno pridobiti tudi zdravniško mnenje, imenujejo zdravnika ali psihiatra, da bi določil, kakšen izobraževalni ukrep je potreben ali pa podata oceno, ali je otrok sposoben slediti postopku. *“Imela sem primer deklice, ki je pričala preko pedopsihiatra. Bila je žrtev hude spolne zlorabe, ni zmogla govoriti. Postavljali smo vprašanja psihiatrinji, ki je pravilno zaznala in ni bilo več problema. Deklica ni bila na glavni obravnavi, ker je*

⁶¹ Fokusna skupina v CUDV Draga, 21.3.2014.

⁶² Zakon o kazenskem postopku, Uradni list 32/07, člen 462.

bila še premajhna. Če bi bilo potrebno še eno zaslišanje na glavni obravnavi pri preiskovalnem sodniku, bi se zaslišala v prijazni sobi prek strokovnjaka, ki bi ji znal zastavljati vprašanja.»⁶³

Mati otroka s cerebralno paralizo in milejšo obliko intelektualne oviranosti⁶⁴ pa prav nasprotno meni, da v praksi ne obstaja razlika v obravnavi otroka z intelektualno oviranostjo, če je ta žrtev ali domnevni storilec. Če otroka zalotijo pri kaznivem dejanju, običajno (praviloma) pokličejo starše. Policija prične s preiskavo in zasliši otroka, pri tem pa, vsaj po njenih izkušnjah, ne ve, kako se vesti do otroka in kaj storiti, ko izvejo, da ima otrok posebne potrebe. *“Moja izkušnja iz kazenskih postopkov je, da obravnava otrok s posebnimi potrebami, ni nič drugačna, celo ni razlike, kot sicer ravnajo z odraslimi. Tako da jih moraš ves čas opozarjati na to, jih nekako usmerjati. Nobenega znanja nimajo, v bistvu jih ti učiš. Včasih je to zelo naporno, ker moraš veliko energije v to vložiti in jaz vedno razmišljam, kako je tistimi starši, ki recimo nimajo nekega znanja, da bi znali komunicirati s sodišči... ».* V naslednjem koraku vključijo center za socialno delo, pomembno pa je, da center pozna družino, socialne delavce in delavke, ki sodelujejo pri primeru, ali razumejo naravo situacije ali ne.

Najpomembnejši dejavnik pri vprašanju, ali bo otrok z intelektualno oviranostjo v pravem trenutku deležen ustrezne obravnave, pa so otrokovi starši. V bistvu je vse odvisno od staršev, ki igrajo vlogo odvetnika in mediatorja in pojasnjujejo otrokove potrebe, njegovo sposobnost razumevanja, prav tako pa pomagajo pri komunikaciji: *“Govorila sem s sodnico in mi je sama priznala, da ne ve, kako naj pristopi k otroku s posebnimi potrebami. Sem jo vprašala, če se ga boji, je rekla, da ne ve, kako naj se pravzaprav odzove, saj nimajo tega znanja.»* Poudarila je tudi, da ne želi samo kritično presojati policije, sodnikov in socialnih delavcev. Po njenih izkušnjah se želijo učiti in vključevati starše, da bi bolje razumeli položaj otroka z intelektualno oviranostjo. *“Če nisi obrambno nastrojen in ustrezno komuniciraš, so vam pripravljeni prisluhniti in se učiti”*, je dejala. *“Ampak to je težava, to namreč ne bi smela biti naloga staršev; znanje bi bilo treba pridobiti v izobraževalnem sistemu, na policijski šoli ali pozneje. Vsi tisti, ki delajo z ljudmi, bi neka ta znanja morali imeti. To je dejstvo. Že na policiji bi moral biti nekdo, ki takega otroka lahko prepozna»,* predlaga sogovornica. *»V primeru, ko pridejo trkat na vrata, pa bi policisti lahko prišli v teh primerih brez uniform, saj že tako rabiš pol ure, da otroka pomiriš in pripraviš, da popolnoma ne zmrzne od strahu. In potem se moraš s takimi banalnostmi ves čas ukvarjati.”*

Priče

---

⁶³ Intervju z višjo državno tožilko, vodjo Oddelka za mladoletniško, družinsko in spolno kriminaliteto Okrožnega sodišča v Ljubljani, 21.3.2014.

⁶⁴ Fokusna skupina na Sončku – Zvezi društev za cerebralno paralizo Slovenije, 10.3.2014.

Zakon določa, da mladoletna oseba, ki glede na svojo starost in duševno razvitost ne more razumeti pomena pravice, da ni dolžna pričati, ni dovoljeno zaslišati kot priče, razen če to zahteva sam obdolženec.⁶⁵

Otroci, ki so takoimenovane 'privilegirane priče' v kazenskem postopku imajo pravico, da ne pričajo zaradi sorodstvenih vezi z obtožencem.⁶⁶ To načelo je znano kot "*beneficium iuris*." To določbo o 'privilegirani priči' pa pod vprašaj postavlja strokovna javnost. Kritiko te določbe so omenili tudi vsaj trije intervjuvani strokovnjaki v empirični fazi naše raziskave. Odvetniki in sodniki se soočajo z dilemo, kako obvestiti otroka – žrtev nasilja, o pravici, da ne priča proti svojim staršem. Nekateri odvetniki, ki branijo domnevnega storilca, otroku povedo, da lahko reši očeta pred obsodbo in zaporno kaznijo. » *To lahko otroka močno obremeni. Po eni strani kot družba sporočamo, da bomo zaščitili vsakega zlorabljanega otroka, po drugi pa ga postavimo pred odločitev, ali bo domnevni storilec preganjan in obtožen ali ne. To ni prav.*«⁶⁷ Otroci bi morali imeti možnost, da preprosto povedo, kaj se jim je zgodilo, brez pravnih navodil glede njihovega pričanja (v intervjuju so sogovorniki predlagali položaj "posebne priče brez pravnih navodil"). Težava je tudi, da se izjave otrok, ki jih dobijo v preiskovalni fazi, če so ti v položaju privilegirane priče in se tej pravici niso odrekli, ne upoštevata. Iz spisa se izloči tak dokumentiran pogovor in ga tožilec ne more uporabiti. Če izhajamo iz temeljnega poslanstva, da naj se žrtve, ki so doživele hudo travmatično izkušnjo, zaščitijo in jim je treba pomagati, je to gotovo tudi tako, da upoštevamo njihovo mnenje.⁶⁸

Če se zaslišuje kot priča oseba, ki še ni stara štirinajst let, lahko senat sklene, naj bo med njenim zaslišanjem izključena javnost. Neposredno zaslihanje oseb, mlajših od 15 let, ki so bile žrtve kaznivih dejanj, na glavni obravnavi ni dopustno. Sodišče mora v teh primerih odločiti, da se prebere zapisnik o prejšnjem zaslišanju teh oseb. V primeru majhnih otrok se zaslihanja opravijo v manj formalnih prostorih, kot so pisarne na sodišču, kjer sodnik, tožilec in odvetnik ne nosijo sodniških in odvetniških halj⁶⁹. Na voljo je tudi čedalje več priložnosti za izvedbo zaslihanja otroka v otroku prijaznih sobah, ki se nahajajo izven sodišč.

Preiskovalne faze

Policisti se srečujejo z otroci kot udeleženci v različnih situacijah, vendar niso posebej usposobljeni za njihovo obravnavo. Kriminalisti se sicer usposabljaajo za to, da se lahko pogovarjajo z otroki. Problem je, da ni tako veliko takih, ki so za to res usposobljeni, kot bi si želeli. Visoko kvalificirani in bolj specializirani so še vedno

---

⁶⁵ Zakon o kazenskem postopku, Uradni list 32/07, člen 236.

⁶⁶ Zakon o kazenskem postopku, Uradni list 32/07, člen 236.

⁶⁷ Intervju z višjim kriminalističnim inšpektorjem, Ministrstvo za notranje zadeve, Generalna policijska uprava, 13.3.2014

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ Kogovšek Šalamon, Neža (2013), Children's involvement in criminal judicial proceedings in the EU: Contextual Overview for the Criminal Justice Phase – Slovenia. DG Justice of the European Commission. DG Justice of the European Commission.

kriminalisti za področje mladoletniške kriminalitete, t.i. »mladinci«, ki so po vseh regijah v Sloveniji približno enako razporejeni in jih je približno trideset. Prav ti opravljajo najzahtevnejše pogovore z otroki, kot so pogovori o hudih travmatičnih izkušnjah, kot je npr. spolna zloraba, nasilje. Vendar nihče nima specifičnega izobraževanja za delo z otroki z intelektualno oviranostjo in težavami z duševnim zdravjem.

Na Oddelku za mladoletniško kriminaliteto ukvarjajo z dvema temeljnima tematikama: nasilje v družini (nad otroki, ženskami, drugimi skupinami) in s spolnimi zlorabami otrok.⁷⁰ Med ukrepi, ki jih uporabljajo, da bi se približali otrokom, je sogovornik - višji kriminalistični inšpektor omenil več specifičnih metod in uporabo specifičnih prostorov. Metode se v večjem delu ne razlikujejo bistveno, ko gre za razgovore z otroki z intelektualno oviranostjo in težavami z duševnim zdravjem, razen v primeru bolj zahtevnih situacij in večje oviranosti otroka, ko obvestijo tožilca in k pogovorim pritegnejo še druge strokovnjake. Prav tako si med seboj porazdelijo pogovore z otroki glede na to, kdo ima več izkušenj in je bolj usposobljen za pogovore z otroki z različnimi ovirami in okoliščinami.

Za pogovor uporabljajo otrokom prijazne sobe. Imajo nekaj svojih ali pa uporabljajo sobe pri centrih za socialno delo, pa tudi pri nevladnih organizacijah. Pri delu z otroki so kriminalisti pozorni tudi na druge detajle, tako pazijo na primer, da nimajo temnih oblačil na sebi, da imajo bolj umirjene barve, da ne delajo grimas, ko se pogovarjajo z otroki, prikimavanj, da jih ne bi napeljali na kake trditve in jim polagali besede v usta ali da ne dajejo sugestivnih znakov. Pazijo tudi, da ne sugerirajo alternativnih odgovorov. Trudijo se, da postavljajo odprta vprašanja, da ima otrok sploh možnost povedati zgodbo. Pazijo, da ne začnejo takoj z bistvom pogovora, ampak pustijo, da jih otrok oceni, sprejme sogovornika in se pogovarja z njim. Zgodi se, da otrok kriminalista tudi ne sprejme. "Treba je spoštovati otrokovo mnenje, tudi ko ta ne spregovori in mu obenem dati informacijo, da vedno obstaja možnost, da jih pokličejo nazaj. Ali pa jim že takoj ponudijo alternativo možnost, ali bi raje videl, da bi se deklice z njim pogovorilo ali fant." Skratka, dajo priložnost, da se upošteva tudi otrokovo mnenje. Velikokrat se kriminalistom uspe približati otroku preko igre: "Sam sem šel z njim na tla in sva sedela po turško, pa tudi sam sem sestavljal kocke z njim. Ni mi izpod časti, to je neumnost, da bi tako razmišljal. Pristopiti moraš z vso iskrenostjo. Otroci prepoznajo, če nisi iskren. Če nisi iskren, lahko kar greš."⁷¹

Dober primer je bil pogovor z zlorabljeno deklico z avtizmom, ki je živela v zavodu. Vsi v zavodu so se bali, kaj bo vendar policija počela z deklico, saj nič ne pove in sami so že večkrat poskusili. Sami izhajajo iz tega, da ima otrok morda kaj za povedati, kar je pomembno, in neuspeha ne prejudicirajo vnaprej. *Ta punčka je enkratno sodelovala. S kolegico sta skupaj risali, pa je preko risbic, kaj imaš to, uno,*

---

⁷⁰ Intervju z višjim kriminalističnim inšpektorjem, Ministrstvo za notranje zadeve, Generalna policijska uprava, 13.3.2014.

⁷¹ Ibid.

tretje, punčka povedala tudi tisto izkušnjo. Ne glede na to, da je imela avtizem in motnje pozornosti. "To je bila res komunikacija in pol", se spominja sogovornik. Imeli so mir, veliko prostora. To je bil nekakšen skupni prostor v zavodu. Velika miza, veliko barvic, papirja za risat, za noret, dva kavča. Lahko sta se gibali po prostoru. Punčka je potrebovala gibanje. Lovili sta se po prostoru. Imeli sta možnosti poti. Ni bil samo en krog, pa potem prazen prostor, ko ne veš, kako bi tekal. Punčka je to potrebovala in je to tudi znala povedati. Pri tej deklici so morali nekako najti pojasnila, ali ona pravilno razume, dojema stvari. In je povedala: "Ja, potem mu je pa pritekla neka voda." "A res? Kakšne barve pa je bila ta voda?" "Bela." Ampak to še ni bil zadosten odgovor, da teče bela voda. Bilo je potrebno preveriti, ali obe razumeta belo kot belo. Kriminalistka, ki je opravljala pogovor, je rekla: "Zdaj mi pa ti pokaži, kaj je tukaj notri belo?" In deklica je pokazala na bele zavese.

Med postopkom se za razjasnitev okoliščin pogovarjajo tudi s starši, vzgojitelji, s tistimi, ki so v socialnem krogu tega otroka. Informacijo, da ima otrok duševne ali intelektualne motnje, običajno izvedo od socialnih služb (od zdravstva ne dobijo veliko informacij), sami pa težko prepoznavajo, saj niso usposobljeni za to, kar sogovornik ocenjuje kot manko. To informacijo potem uporabijo tako, da prilagodijo postopek. Zagotovo ni nujno, da bodo nekoga privedli k preiskovalnemu sodniku, če že na začetku vidijo, da z mladostnikom, otrokom "nekaj ni v redu". Pri postopkih, sploh intenzivnih, ko so otroci storilci, so dolžni obvestiti državnega tožilca, ki jih usmerja v predkazenskem postopku glede tega, kakšno opravilo naj opravijo, da se bo tudi on lahko pravilno odločil o nadaljnjem postopku.

Včasih so njegova navodila tudi, da poizvedo po informacijah pri zdravnikih, če se je otroka peljalo na pregled. Eden od problemov v praksi je, da zdravniki v praksi neradi dajejo podatke. Kazenski zakonik po eni strani določa, da je kaznivo dajati podatke, ki si jih izvedel v pripravljenosti poklicne dejavnosti, ampak obenem v istem členu določa, da se ne kaznuje tistega, ki ne prikrije takega podatka, če je korist večja od škode. »Obstajati bi moralo premosorazmerje, zlasti ko govorimo o otrocih, ki so zlorabljeni, ali o tistih, ki storijo kazniva dejanja. Nuditi jim je treba neko pomoč. Če nimamo pravih informacij, lahko postopek zapeljemo v povsem napačno smer in spregledamo kaj pomembnega.«⁷²

Med pomanjkljivostmi preiskovalnih faz je sogovornik še posebej poudaril slabost, da morajo otroci morajo prevečkrat izpovedati zgodbo. To je še vedno velika rana.

Statistični podatki

Ministrstvo za notranje zadeve (Policija) objavlja letna statistična poročila o mladostniški kriminaliteti, ki so razčlenjena po vrsti kaznivega dejanja (po Kazenskem zakoniku). Iz njih ni mogoče razbrati statusa oviranosti storilca.

---

⁷² Ibid.

Najpogosteje izrečena kazenska sankcija za obsojene mladoletne storilce kaznivih dejanj je *nadzorstvo organa socialnega varstva* (44 odstotkom pravnomočno obsojenih mladoletnikov v letu 2012, največkrat zaradi kaznivih dejanj velike tatvine, tatvine, nasilništva in neupravičene proizvodnje in prometa s prepovedanimi drogami), nato *navodila in prepovedi*, nato *ukor, zavodski ukrep, mladoletniški zapor*, še redkeje *denarna kazen*.⁷³ Po obstoječih statističnih podatkih ni mogoče sklepati, ali otroci s težavami z duševnim zdravjem in intelektualnimi ovirami dobivajo primerljive kazenske sankcije za primerljiva kazenska dejanja.

Za mladoletne žrtve kaznivih dejanj je mogoče dobiti le statistične podatke, ki se zbirajo pod kategorijo kaznivega dejanja (po Kazenskem zakoniku) «Spolna zloraba slabotne osebe». Druge vrste kaznivih dejanj niso razčlenjene glede na status oviranosti. Od leta 2000 do 2013 je bilo obravnavanih takih kaznivih dejanj 44 (od 7 do 0, povprečno pa okoli 3 na leto)⁷⁴.

Zavodski ukrep

Eno od vprašanj dostopa do pravnega varstva je tudi primernost namestitev, čeprav smo temu v projektu namenili manj pozornosti. Pri nas smo se tega vprašanja nekoliko bolj dotaknili zlasti zaradi specifičnega zanimanja raziskovalk.

Zgodbe, ki smo jih izvedeli na terenu potrjujejo naša predhodne ugotovitve, da so najpogostejše namestitve otrok in mladostnikov v kazenskih postopkih v vzgojne zavode in le v manjši meri v stanovanjske skupine teh zavodov.⁷⁵ Vsaj tri zgodbe so pokazale, kako lahko mladostniki nevidno prehajajo iz enega sistema v drugi (iz sfere posebnega šolanja z domsko namestitvijo v sfero vzgojnih zavodov, iz vzgojnih zavodov na psihiatrijo in v centre za usposabljanje, delo in varstvo, in podobno). Čeprav je sistem usmerjanja in nameščanja utemeljen v veri v racionalnost odločanja (določena, znanstveno utemeljena diagnoza = ustrezna specifična namestitev), pa vidimo, da v praksi temu botrujejo večkrat zelo slučajni in arbitrarni razlogi. Omenili smo že zgodbo dečka, ki bi doma in v šoli potreboval nekoliko več učne pomoči, ki jo je na koncu dobil v mladinskem domu.

Drugi primer je zgodba dečka z blažjo obliko intelektualne ovire in s hkratnimi čustvenimi in duševnimi težavami, ki sicer ne sodi med kazenske postopke, a pokaže ravno na tih prehod iz »zaščitniškega« sistema namestitve v okviru posebnega šolstva v »kazensko« premestitev v vzgojni zavod, ki ji je botroval vedenjski prestopok otroka. Če je stroka otroka najprej v okviru postopkov za posebno šolanje

---

⁷³ Statistični urad RS, dostopno na:

<http://www.stat.si/StatWeb/glavnanavigacija/podatki/prikazistaronovico?IdNovice=5607> (3.4.2015).

⁷⁴ IRSSV (Otroška opazovalnica), dostopno na: <http://www.irssv.si/index.php/otroci-in-druzina/spremljanje-polozaja-otrok-in-druzine> (15.12.2013).

⁷⁵ V Sloveniji deluje 10 vzgojnih zavodov in 9 stanovanjskih skupin. Vir: <http://www.csd-lj-siska.si/dejavnosti/dejavnosti.asp?DID=85036312> (5.4.2015)

in zaščitniške ideologije prepoznala kot ranljivega (z intelektualno oviranostjo), ki potrebuje zaščito, je v naslednjem koraku v njem prepoznala »nevarnost«, ki sodi v za to profilirano ustanovo. V obeh primerih ga je izolirala in ločila od drugih. *»Živel je v domu, ki je del posebne šole. Ko je bil star 13 let je nekoč prinesel v šolo plinsko pištolo, ki jo je našel doma, kar je izzvalo preplah med učenci in osebjem šole, obenem pa so zelo spremenili pogled nanj. Začeli so ga dojemati kot nevarno osebo. Napisali so predlog komisiji za usmerjanje, da se ga premesti v vzgojni zavod. Nihče ni vprašal ne staršev ne njega, kaj o tem menijo. V domu, kjer je prej živel, je imel zaupno osebo-zagovornico, ki ga je dobro poznala, vendar je nihče ni vključil v postopek premestitve. Socialna delavka, ki nam je pripovedovala to zgodbo, ga je spoznala pri njegovih 14 letih, ko je urejala to premestitev. Skoraj leto dni je potrebovala, da je fant začel z njo govoriti, in ne le kričati in jokati. Po enem letu pa je lahko povedal, kaj se mu je vse dogajalo doma, o nasilnem očetu... Ampak šest ali sedem let pred tem ga ni nihče vprašal, kaj doživlja.«*⁷⁶ Zgodbe ne poznamo v podrobnosti, a nam v tej obliki vseeno odpira resna vprašanja glede dostopa do pravnega varstva in pravične obravnave, saj se zdi, da fant ni imel možnosti ne sodelovati v odločitvah, oporekati premestitvi ali imeti nekoga, ki bi ga v postopku zastopal, in je bil v tem smislu na slabšem, kot če bi ga obravnavali po kazenskem postopku. Pozneje je zaradi nekaj kaznivih dejanj bil obravnavan v kazenskih postopkih, kjer ga je socialna delavka zastopala v odškodninskih poravnava.

Tretja zgodba. Ena od težav, ki smo jo zasledili v literaturi, pa tudi po pričevanju sogovornikov je, da se vzgojni zavodi med poletjem zaprejo ali pa je odprt samo en oddelek za tiste otroke, ki se ne morejo v počitnicah vrniti domov, čeprav naj bi bili načeloma odprti vse leto. Domnevno naj bi temu botrovala dva glavna razloga, finančni (varčevanje) in strokovni (preprečevanja institucionalizma in spodbujanje družinskih vezi). Morda ima ukrep res take učinke, vendar se ob tem, da ustanove čez počitnice odpuščajo tudi otroke, ki se ne morejo vrniti domov, zdi sprevržen.⁷⁷ Pri raziskovanju v sklopu projekta dezintitucionalizacije (ki je tekel obenem s pričujočim) smo naleteli na naslednjo zgodbo. *Vzgojni dom je bil zaprt čez poletje in oddelek, ki je ostal odprt, ni imel dovolj kapacitet, da bi v njem bili vsi otroci, ki bi to potrebovali. Ena od varovank je bila iz tega razloga nameščena v psihiatrično bolnišnico. Ko jo je psihiater pregledal, jo je želel poslati nazaj v vzgojni dom, a to ni bilo mogoče. In tako je tam ostala do konca poletja. A tudi po tem ni prišel nihče ponjo. Socialna delavka v bolnišnici je poklicala CUDV za otroke z intelektualno oviranostjo, ki je odprt čez celo*

---

⁷⁶ Intervju s socialno delavko oddelka za zaščito otrok in mladostnikov centra za socialno delo, 10.3.2014.

⁷⁷ Socialna delavka je poročala, da v zadnjih petih letih pogosto prihajajo navzkriž z domovi. Zdi se jim neupravičeno, da pošiljajo otroke domov, ko razmere za to še niso zrele ali proti njihovi volji. Nasprotno pa prihajajo očitki s strani vzgojnih domov, da centri za socialno delo otroke pri njih le odložijo in ne poskrbijo, da bi se družinske razmere izboljšale. Včasih jih sprejemajo krizni centri za otroke in mladostnike. Kakorkoli že, naslednji primer deklice bi gotovo terjal odgovornost od vpletenih institucij in Ministrstva za delo, družino, socialno zadeve in enake možnosti. *»Mladoletno dekcle je želelo ostati čez vikend v stanovanjski skupini. Starši so bili že pokojni. Vodstvo ji tega ni dovolilo, ampak so jo "spodbudili", naj se znajde sama. Spala je pri prijateljih, kdorkoli jo je hotel sprejeti, to je bila klatastrofa. Nekdo bi moral za to zakonsko odgovarjati, bila je še mladoletna».* Vir: ibid.

*leto in se dogovorila, da bo deklica tam. Po dveh letih je deklica še zmeraj tam, čeprav nima kategorizirane intelektualne oviranosti.*⁷⁸ Deklica je v enih samih počitnicah zamenjala tri ustanove in tri strokovne ideologije, ki sicer vsaj niso poskušale mistificirati razlogov za namestitev v dekličinem vedenju, stanju ali diagnozi.

Centri za socialno delo se soočajo s še eno težavo: z zavračanjem otrok s kompleksnejšimi in kombiniranimi težavami s strani zavodov. Institucije, v katere se namešča otroke (nekateri prevzgojni domovi, CUDV-i) so se v izogib temu, da bi še naprej imele sloves represivnih ustanov, začele oglaševati kot »otrokom prijazne ustanove«, kjer otroci pridejo samo prostovoljno. Na prvi pogled se zdi to pozitiven premik, vendar gre za zelo problematično prakso, in iz zornega kota realnosti otrok tudi zavajajočo ideologijo, saj jih večina nima nobene besede pri tem, kam bodo nameščeni. Obenem s tem so začele te institucije postavljati zelo visoke kriterije za sprejem, kar pomeni da zavračajo otroke, ki imajo kompleksnejše težave, kot so zasvojenost, težave z duševnim zdravjem, emocionalne težave, ki rezultirajo v težje obvladljivem vedenju, pa tudi tiste, ki ne sodelujejo v obravnavi.⁷⁹ Po oceni Skupnosti centrov za socialno delo Slovenije naj bi bilo takih otrok od 200 do 300. Vzgojni zavod Planina, ki se je v zadnjih letih specializiral za take otroke (odprli so intenzivno terapevtsko enoto z zaposlenim psihiatrom, kliničnim psihologom, zdravstvenimi tehnikami in diplomiranimi zdravstveniki) je obveljal v stroki kot idealen model. Vendar se zdi taka segregacija otrok in kopičenje »največjih težav« na enem mestu problematična in kljub intenzivnejši pomoči in podpori, ki je gotovo pozitivna, zaradi tega manj terapevtska. Zdi se, da je splošno zavedanje težave s strani strokovne javnosti pripeljalo le k enemu tipu rešitev, namreč, da bi Slovenija potrebovala varovane oddelke v pedopsihiatričnih bolnišnicah (v izogib nameščanju na odraslih oddelkih) in bolj zdravstveno podprte domove za otroke.⁸⁰ Skupnostno naravnane oblike in metode dela so, tako se zdi, ostale brez glasu in popolnoma izven razprave.

Obstoj izoliranih, segregiranih institucij za otroke je samo po sebi problem, vendar je ena od ugotovitev raziskave tudi ta, da je nasilje v institucijah za otroke še vedno skrito – nadzor nad tem ni urejen, saj ni nobenega sistemskega mehanizma poročanja glede tega. Zagovorniki pravic otrok so v veliko pomoč otrokom v različnih postopkih pred sodišči ali v izvensodnih postopkih, vendar redko ali skoraj nikoli ne

---

⁷⁸ Mreža za dezinstitutionalizacijo Meduza (2013-), Hitra ocena potreb in storitev dolgotrajne oskrbe in načrt dezinstitutionalizacije posebnih socialnovarstvenih zavodov in varstveno delovnih centrov in centrov za usposabljanje, delo in varstvo v obdobju 2013-2020. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.

⁷⁹ Izsledki študije Inštituta Republike Slovenije za socialno varstvo iz leta 2011 kažejo, da je največ otrok po zavrnjeni odločbi za namestitev ostalo v matični družini, v manjšem številu pa so bili sprejeti tudi v psihiatrično institucijo, na varovani odrasli oddelek, v krizni center in v rejniško družino. Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo (2011), *Otroci in mladostniki s hudimi motnjami vedenja – analiza stanja*. Končno poročilo. Ljubljana: Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo. Dostopno: <http://www.irssv.si/upload2/Otroci%20s%20hudimi%20motnjami%20vedenja.pdf> (18.11.2013).

⁸⁰ Resolucija o nacionalnem programu duševnega zdravja 2011-2016. Dostopno na: http://www.mz.gov.si/fileadmin/mz.gov.si/pageuploads/javna_razprava_2011/resoluc_dusevno_zdravje/Resolucija_dusevno_zdravje_060411.pdf (4.4.2015).

zastopajo otrok, ki so v institucijah. V teh institucijah bi bilo neodvisno zagovorništvo nujno. Prav tako bi zastopniki pravic ljudi na področju duševnega zdravja morali delati tudi na pedopsihiatriji in zastopati tudi otroke, ki so nameščeni na varovanih oddelkih psihiatričnih bolnišnic in socialnih zavodov.

Zaključki in predlogi

- V naši študiji so bile značilne diskrepance med pogledom različnih strokovnjakov (na primer sodnikov in socialnih delavk), še večje pa so bile razlike v pogledih staršev otrok z ovirami in strokovnjakov. Pogosto smo imeli občutek, da sestavljamo kolaž, vstopamo v prostore, kjer so otroci z ovirami nevidni in spregledani, in se ponekod rutinsko kršijo otrokove pravice. Ko smo spraševali o izkušnjah in primerih, ko je sodni sistem učinkovito zaščitil otroka, so nam strokovnjaki večinoma pripovedovali o izkušnjah, ko so otroci pristali v posebnem šolstvu ali v instituciji.
- V splošnem slovenska zakonodaja in mednarodni dokumenti zagotavljajo otrokom z ovirami številne pravice, vendar očitno vlade in pristojnih ministrstev te ne zanimajo. Konvencija o pravicah ljudi z ovirami pravi, da imajo ljudje z ovirami pravico do pomoči pri samostojnem življenju v skupnosti. V resnici smo naredili nekaj eksperimentov, s katerimi so otroci pridobili večje možnosti, da ostajajo v domačem okolju, a nobeden od teh ni uzakonjen. Večina podpore za samostojno življenje v skupnosti še vedno ostaja na plečih nevladnega sektorja ali staršev.
- Strokovnjaki ne bi smeli predpostavljati, da nekdo s težavami z duševnim zdravjem ali intelektualno oviranostjo ne more sprejemati odločitev zase samo zato, ker ima določeno medicinsko opredeljeno stanje. Otroke je treba podpreti, kolikor je le mogoče, da lahko sami sprejmejo odločitve, preden bi kdorkoli sklepal, da se ne morejo odločiti. Podporo lahko dobijo tako, da uporabimo različne načine komuniciranja, kot so podobe ali znaki, ali pa jim informacije priskrbimo v različnih formatih, kot so zvočni posnetki in lažje berljivo gradivo. V nekaterih primerih je v veliko pomoč lahko tudi neodvisni odvetnik. Osebje na sodiščih bi se moralo zavedati, da priča, ki ima učne težave ali pa psihosocialne stiske morda v nekem trenutku ne bo sposobna slediti postopku, toda ob pravi podpori, lahko to sposobnost doseže.
- Največje tveganje našega sistema je, da se otroke z intelektualnimi ovirami in duševnimi težavami obravnava pokroviteljsko in pretirano zaščitniško ter da se jim ne prizna subjektivete, možnosti presojanja in odločanja zase.
- Sklicevanje na izraz „sposoben izoblikovati lastna mnenja“ ne bi smelo pomeniti omejitve, temveč dolžnost za organe, da v celoti, kolikor je to mogoče, ocenijo otrokovo sposobnost. Namesto da bi prehitro sklepali, da otrok ne more izoblikovati mnenja, bi morale države predpostaviti, da otrok to sposobnost ima. Otrok tega ni dolžan dokazati.⁸¹

---

⁸¹ Council of Europe (2013), Smernice Odbora ministrov Sveta Evrope za otrokom prijazno pravosodje Council of Europe, European Union.

- V zakonu so otroci enotna kategorija. Nobena skupina otrok ni posebej omenjena. Morda bi potrebovali interne smernice, t.i. »*soft-law*« - navodila, kako v takih posebnih primerih ravnati.⁸² Uveljaviti bi bilo potrebno Zakon o obravnavanju mladoletnih prestopnikov, ki je zaenkrat še v fazi osnutka.⁸³
- Potrebovali bi boljšo razširjenost in časovno dostopnost prijaznih in varnih sob in njihovo doslednejšo uporabo s strani sodnikov in tožilcev. Imeti bi morali tudi seznam specializiranih pooblaščenцев, kot tudi zagovornikov otrokovih pravic.⁸⁴
- Postopki bi morali biti hitrejši in bolj prioritetni. Starši otrok z intelektualnimi ovirami in duševnimi težavami opozarjajo, da se zaradi vključitve izvedencev v takih primerih postopki ne le podaljšajo za več kot enkrat, ampak tudi zelo vlečejo. Priporočilo stroke je, da naj se ne postavlja več izvedencev; postavi se enega izvedenca z enim mnenjem, da se otroka preveč ne obremenjuje.
- Ni dovolj samo postaviti pooblaščenca za mladoletne žrtve nasilja, kot tudi ni dovolj to, da so storilci zdaj prej in pogosteje kaznovani. Otroci poleg tega že takoj, ko postopki še tečejo, potrebujejo takojšnjo nujno psihosocialno in psihoterapevtsko pomoč. Specializiranih psihoterapevtov pa je v Sloveniji premalo, čakalne dobe so dolge ali so plačljivi. Na društvu Beli obroč poskušajo včasih pridobiti sredstva preko donacij, da lahko otrokom zagotovijo zasebno psihosocialno pomoč.
- Pomen dodatnega izobraževanja in dodatnih znanj so izpostavili skoraj vsi sogovorniki s področja kazenskega prava. Nekateri vidijo pomembnost v izobraževanju in usposabljanju za določene oviranosti pri otroku. Sodnik bi moral znati prepoznati, da gre za otroka s posebnimi potrebami in bi moral pritegniti ustreznega strokovnjaka. Sodniki sicer trdijo, da so dovolj usposobljeni, vendar pogosto to ne drži, »*saj včasih zaslišujejo otroke kar v svojih kabinetih, postavljajo kapriciozna vprašanja, ne poučijo otroka dovolj o postopku in se jim to ne zdi dovolj pomembno*«. ⁸⁵

---

⁸² Intervju z nekdanjo profesorico kazenska prava na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani, zdaj zaslužna profesorica in predsednica društva Downov sindrom Slovenija, 5.3.2014.

⁸³ Inštitut za kriminologijo na Pravni fakulteti je leta 2010 izdelali študijo in osnutek novega zakona. Osnutek ni bil sprejet, domnevno zaradi tega, ker je predvideval dodatna finančna sredstva za izobraževanja za specializirane sodnike za mladoletnike, odvetnike in tožilce (Intervju z izredno profesorico na področjih kazenskega prava in postopkov in mladoletniškega kazenskega prava na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani, 4.3.2014).

⁸⁴ Intervju z Varuhinjo človekovih pravic RS in z koordinatorko zagovornic pravic otrok pri Varuhu, 3.3.2014.

⁸⁵ Na Ministrstvu za pravosodje smo intervjuvali osebo, ki je odgovorna za izvajanje programa otrokom prijaznega pravosodja, zlasti za razširjanje "otrokom prijaznih sob za zaslišanja" in usposabljanje sodnikov in drugega osebja na sodiščih. V letu 2015 načrtujejo multidisciplinarno usposabljanje (v okviru projekta *e-pravosodje*), ki bo potekalo v manjših skupinah v skupinah s približno 4 do 5 ljudi, ki bodo različnih poklicev (policisti, sodniki, socialni delavci, psihologi in drugi). Tekom projekta smo se dogovorili, da bomo udeležencem predstavili tudi naše izsledke in izvedli krajšo delavnico (Intervju na Ministrstvu RS za pravosodje, 13.3.2014)

